

Barnhustrur eller mogna brudar?

Nya perspektiv på giftermålsmönster i svensk stormaktstid

Malin Lennartsson

[P]igan Märit Olofsdotter i Arnön är uti sin omyndige år, nämligen på sitt 12 år, emot sina förmyndares samtycke trolovad med Per Jonsson i Torp med sin styvfaders tillskyndan och nu inte vill fullborda äktenskapet. Nu måste hennes förmyndare hon giva igen alla de gåvor som han haver givit henne och böta till fiscum 3 riksdaler [...] sedan när hon till den ålder kommen är som uti Constitutionis fordras, må hon giva sig i äktenskap med vem Gud henne förelägger.

Växjö domkapitel den 8 september 1652¹

En elvaårig flicka trolovas vid 1600-talets mitt.² Det är emot kyrkoordningen som förbjuder så unga barn att gifta sig och relationen når aldrig till ett fullbordat äktenskap. Om det är hennes egen eller hennes förmyndares vilja som går i uppfyllelse då domkapitlet upplöser trollovningen vet vi inte och inte heller om hon blivit en barnhustru om inte någon form av konflikt uppstått. Men trolovad hade hon varit, Märit ifrån Arnön, ännu inte fyllda tolv.

I skildringar som den om Märit får vi inblickar i en av samhällets mest grundläggande företeelser, äktenskapet och familjebildningen, dess normer och dess realiteter. I den här undersökningen kommer barnhustrun som fenomen, vanlig eller udda, bejakad eller bekämpad, i smäländsk stormaktstid, att användas för att diskutera och problematisera det så kallade västeuropeiska giftermålsmönstrets genomslag i Sverige decennierna kring år 1700 och kärnfamiljens och kvinnans roll i denna process.

Det västeuropeiska giftermålsmönstret: Hajnal och hans efterföljare

En etablerad uppfattning inom historisk forskning är att giftermåls- och familjebildningsmönstret i Västeuropa sedan lång tid sett annorlunda ut än

i övriga världen. Vad detta giftermålsmonster kallas varierar. Ibland beskrivs det kort och gott som europeiskt, trots att ingen påstått att det skulle gälla i sydöstra Europa, men oftast kallas det i svensk forskning för det västeuropeiska giftermålsmonstret, även om dess ursprung kan hänföras till Nordväst-europa. Det område som åsyftas ligger väster om en tänkt linje mellan St Petersburg och Trieste. Det dominerande giftermålsmonstret i övriga världen benämns "det traditionella", men då jämförelser görs inom Europa beskrivs det ofta som det östeuropeiska. Det var i en artikel 1965, "European Marriage Pattern in Perspective", som statistikern John Hajnal introducerade tanken på ett specifikt västeuropeiskt giftermålsmonster. Man gifte sig här sent, i 25-årsåldern; ålderskillnaden mellan makar var inte mer än några år och relativt många kvinnor förblev ogifta.³ Orsakerna finner vi i att man inte gifte sig förrän man hade möjlighet att förestå ett hushåll: en gård, ett hantverk.⁴ En tid av väntan, men också av arbete och kapitalackumulation, föregick således giftermål och barnafödande. Det i sin tur innebar att flerfamiljshushåll var mycket sällsynta och till och med att tregenerationshushåll inte var så vanliga. I den mån far- och morföräldrar levde så länge att de såg sina barnbarn växa upp på gården var det efter att ha lämnat husföreståndarrollen och satt sig själva på undantag. Ur ett demografiskt perspektiv innebar giftermålsmonstret att kvinnans fertila ålder inte utnyttjades till det maximala drygt 30-åriga spannet mellan pubertet och menopaus, utan endast i 20 år och då inte heller under kvinnans mest fertila period. Den självklara konsekvensen av detta var att det föddes färre barn i Västeuropa än i övriga världen.

När anträdde då denna västeuropeiska särväg? Ibland ger Hajnal svepande beskrivningar av hur den speciella europeiska utvecklingen skulle ha tagit sin början vid medeltidens slut, men inte varit fullbordad förrän på 1700-talet.⁵ Andra gånger är uppgifterna mer precisa och 1500-talet får gälla som genombrottsseklet för de övre klasserna, 1600-talet för de lägre.⁶ Hajnal ger alltså inga exakta besked,⁷ men där han på flera ställen beskriver förändringsprocessen som mycket utdragen är hans uttolkare och efterföljare villigare att se den som fullbordad långt tidigare. Till exempel menar Steven Ozment att det skedde redan under 1500-talet:

It has been argued that beginning in the late fourteenth century, western Europeans generally married at progressively later ages, creating by the sixteenth century what has been described as a distinctive, widespread 'late marriage pattern' reflected in both law and practice.⁸

Vad gäller ett av de karaktäristiska dragen i det västeuropeiska äktenskapsmonstret, att andelen kvinnor och män som aldrig gifte sig var förhållandevis hög, anger Lawrence Stone för Englands del att andelen ogifta kvinnor

var cirka tio procent under 1500-talet och sedan ökade till 25 procent från 1600-talets slut. Under samma period ökade medelåldern för äktenskaps ingående från 20 till 22–23 år bland kvinnor i de övre klasserna.⁹ Det traditionella giftermålsmönstret innebar, enligt Hajnal, att medelåldern för äktenskapsingående var under 21 år, medan det i allmänhet var över 24 år i det västeuropeiska giftermålsmönstret.¹⁰ Uppenbarligen var England under 1500- och 1600-talen mitt i övergången mellan äktenskapsmönstren, men väl att märka är att så många som var tionde kvinna under 1500-talet aldrig gifte sig och att de som gjorde det inte var några tonåringar. Ett traditionellt giftermålsmönster var det alltså definitivt inte tal om; enligt detta var det i princip bara handikappade kvinnor som inte gifte sig, och man gjorde det kort efter – eller mitt i – puberteten. I en undersökning av giftermålsåldern för par som sökte lysning i Canterburys stift under 1600-talet finner Peter Laslett att av dessa cirka 1 000 par var fyra av fem kvinnor 20 år gamla och endast en handfull mellan 13 och 15 år. Barnäktenskap förekom således inte.¹¹ Laslett konkluderar:

It is not true to say that in England in earlier times, in the world we have lost as we have called it, people, either ordinary or privileged, married much younger than we marry now. In fact they were markedly older in relation to the number of years for which they lived.¹²

En förklaring som Laslett ger till varför inte giftermålsåldern var lägre är att kvinnorna blev könsmogna senare än idag och att flickor i de lägre tonåren helt enkelt inte var kapabla till samlag.¹³ Det fåtal fall med mycket unga brudar som han noterar gällde inte äktenskap i egentlig mening, utan löften om äktenskap, menar han.¹⁴ Antropologen Jack Goody ger, i sin tur, det västeuropeiska giftermålsmönstret gamla rötter och framhåller den katolska kyrkans regler om äktenskapet som en frivillig – men oupplöslig – monogam union som en av flera viktiga beståndsdelar i dess framväxt.¹⁵ Det kristna Europa var dock inte homogent, det är ju just det faktum som Hajnals tes belyser. Så påverkades Sydeuropa, i motsats till Nordeuropa, av den romerska rätten som gav fadern rätt att välja en arvinge, vilket var en del av ett patriarkalt system där föräldrar bestämde över barnens giftermål och barnen var unga då de gifte sig. De skapade inte tillsammans ett självständigt hushåll, utan blev en del av det tidigare hushållet. Kort sagt, här fanns det traditionella giftermålsmönstret kvar till modern tid.¹⁶ I östra Europa, med låg befolkningstäthet och bergiga marker, var hushåll med flera vuxna män en tillgång och inte heller där finner vi det västeuropeiska giftermålsmönstret.¹⁷

I *The Household and the Making of History. A Subversive View of the Western Past* sticker – som undertiteln antyder – författaren Mary S. Hartman ut

hakan i en provokation mot tidigare forskning, då hon menar att den familje- och socialhistoriska forskningen har förfuskat arvet efter Hajnal. Man har koncentrerat sig för mycket på att med datorernas hjälp räkna familjestorlekar och jämföra den traditionella, utsträckta familjen med den moderna kärnfamiljen, istället för att se den stora betydelse det västeuropeiska giftermålsmönstret hade för kvinnorna:

There is no discussion, for instance, of whether the data might help to answer questions about women's and men's relative positions in these aberrant nuclear households, as compared to multifamily ones, or about women's possibly distinctive input in decisions about marriage, fertility, work, or the daily exercise of domestic power.¹⁸

Denna diskussion hade däremot varit viktig för Hajnal understryker Hartman: "Hajnal's central point that women's lives in northwestern Europe differed far more from those of their counterparts in early-marriage settings than men's did from theirs."¹⁹ Hartman menar alltså att den tidigare forskningen har överbetonat kärnfamiljen som det karaktäristiska draget i det västeuropeiska giftermålsmönstret, medan hon vill understryka den betydelse det hade att kvinnor gifte sig sent. Fenomenet kärnfamilj är inte, som vi vet, något som utesluter patriarkala livsformer. I den av Emmanuel Le Roy Ladurie så välundersökta bergsbyn Montaignou vid sekelskiftet 1300 ser vi till exempel en modell där man levde i kärnfamiljer, men där kvinnorna gifte sig i puberteten och där övriga drag tillhörde det traditionella äktenskapsmönstret.²⁰

I sin studie menar Hartman att forskare som antropologen Jack Goody har övertolkat kyrkans betydelse för äktenskapsmönstren. Denna införde förvisso förbud mot skilsmässor, giften inom slakten och månggiften etc., men detta gällde ju för hela Europa, medan det sena äktenskapsmönstret är ett nordvästeuropeiskt fenomen.²¹ Hartman säger det inte explicit, men underförstått gör hon en koppling mellan äktenskapsmönstren och en individualistisk protestantism, respektive kollektivistisk katolicism. Ett förändrat, mer individualistiskt, äktenskapsmönster i nordväst gav en jordmån för protestantismen som sydöstra Europa saknade.²²

Av det västeuropeiska giftermålsmönstrets beståndsdelar är alltså det sena inträdet i äktenskapet det mest grundläggande för Hartman, inte skapandet av kärnfamiljer eller en stor andel ogifta. Hartman förlägger grunden för mönstret med sena äktenskap så långt tillbaka i tiden som till senantiken. I Europa fanns då stora områden som kunde exploateras efter att den gamla godsstrukturen fallit samman och delats upp på familj jordbruk. Familjerna hade därför behov av kvinnornas arbetskraft,²³ och var så angelägna om att få behålla döttrarna hemma att äktenskapen senarelades tills då paret var

omkring 25 år gamla.²⁴ I de europeiska samhällena hade alltså kvinnan ett högt värde som arbetskraft, något som skiljer dem från till exempel asiatiska kulturer där kvinnors värde framför allt låg i att föda barn, det vill säga söner.²⁵ Genom att föräldrarna behövde sina döttrars arbetskraft höjdes inte bara kvinnornas giftermålsålder, en följd blev också att föräldrarna förlorade kontrollen över döttrarnas äktenskapsbildande.²⁶ Detta hade konsekvenser för hela samhällets utveckling, menar Hartman:

[B]y this early modern period, the families of northwestern Europe collectively wielded a critical influence on Western society as a whole, an influence reaching well beyond households that mattered more for subsequent developments than that of any institution or agency.²⁷

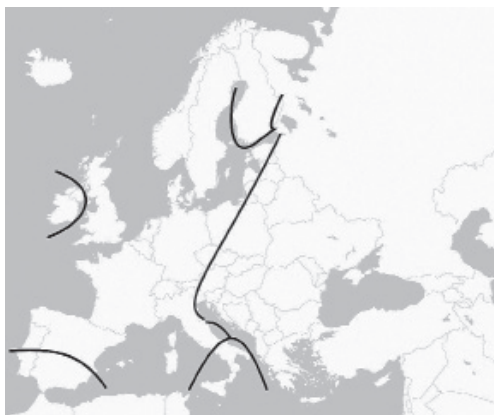
I "Girl Power: the European Marriage Pattern and Labour Markets in the North Sea Region in the Late Medieval and Early Modern Period" ger Tine De Moor och Jan Luiten van Zanden några förklaringar till det västeuropeiska giftermålsmönstrets genombrott.²⁸ En grundläggande förutsättning för att ett (väst)europeiskt giftermålsmönster skulle kunna bryta igenom var, menar de, till skillnad från Hartman, den katolska kyrkans allt starkare betoning under medeltiden av det ömsesidiga samtycket mellan två oberoende individer som utgångspunkt för äktenskap. Den gjorde att föräldra- och släktauktoriteten minskade i styrka.²⁹ En annan fundamental faktor var det nordeuropeiska arvsystemet, som innebar att en kvinna generellt sett hade rätt till arv – även om hon inte blev gift – medan det sydeuropeiska mönstret kännetecknades av att "arvet" utgick i form av hemgift vid giftermål, vilket inte bara stimulerade äktenskapsbildning utan, enligt De Moor och Luiten van Zanden, också uppmuntrade kvinnorna att gifta sig så tidigt som möjligt.³⁰ Den slutliga omständigheten, som gjorde att det västeuropeiska giftermålsmönstret slog igenom i Västeuropa vid medeltidens slut, var digerdöden. Genom den efterföljande befolkningsminskningen skapades ett behov av arbetskraft som framför allt för kvinnor öppnade en arbetsmarknad som gav möjligheter till annan försörjning än äktenskap.³¹ De Moor och Luiten van Zanden förlägger alltså genomslaget för det västeuropeiska giftermålsmönstret till medeltidens slut, och de menar också att 1500- och 1600-talen innebar en patriarkatets återkomst.³² Reformation och motreformation stärkte föräldrarnas kontroll över barnens äktenskap. Statens ökande makt sträckte sig också in på äktenskapets område, så att fattiga kunde förbjudas att gifta sig. Samtidigt minskade reallönerna och det blev allt svårare att försörja sig.³³ Ändå var den långsiktiga tendensen klar: större individuell frihet – och ensamhet.

De Moor och Luiten van Zanden koncentrerar sig på de områden i Europa där utvecklingen av en kapitalistisk ekonomi var starkast, Nederländerna

och England.³⁴ Deras beskrivning av övriga Europas förhållanden är därför mer skissartad och troligen också förenklad – detta gäller förstås också norra Europa. Men även med denna reservation är deras tredelade förklaring till uppkomsten av det västeuropeiska giftermålsmönstret värdefull som modell till en tolkning av varför, och när, det västeuropeiska giftermålsmönstret slog igenom också i Sverige.

Vi kan alltså notera att för såväl De Moor och Luiten van Zanden som Hartman var grunden för den höga giftermålsåldern i Västeuropa tillgången till produktiv jord som gjorde kvinnor till en viktig arbetskraftsresurs för sina föräldrar. De Moor och Luiten van Zanden betonar samtidigt att en potentiellt negativ aspekt av det västeuropeiska giftermålsmönstret var att det nygifta paret genast måste ta det fulla ansvaret för hushållet. För Hartman är det emellertid uppenbart att fördelarna övervägde att de slapp tyngden av traditioner och att det skapades utrymme för större flexibilitet, kreativitet och ekonomisk tillväxt.³⁵ Alla tre förenas dock i sin uppfattning om att giftermålsmönstret skapade utrymme för kapitalismens utveckling. Jack Goody, å sin sida, menar att det finns lite bevis för en sådan tolkning liksom för att det västeuropeiska giftermålsmönstret skulle ha varit upphovet till de förmodat ”moderna” känslomässiga banden mellan familjemedlemmarna – sådana ser vi också utanför det västeuropeiska giftermålsmönstrets område.³⁶

Sverige tillhör det västeuropeiska giftermålsmönstrets område, medan Finland räknas till den traditionella regionen. En förklaring till detta skulle vara att svedjebränningen som dominerande jordbrukssätt höll kvinnorna utanför det så kallade produktiva arbetet. Istället behövdes många vuxna män

Karta 1. ”The Hajnal line”. Gränsen mellan områdena sträcker sig från S:t Petersburg i norr till Trieste i söder. De områden väster om linjen som har ett traditionellt giftermålsmönster är markerade med en linje. Källa: Wikipedia.org/wiki/Hajnal_line. Hämtad 2012-03-09.

i familjen och samarbete inom byarna.³⁷ David Gaunt tonar ned svedjebrännings betydelse och betonar istället en produktion med behov av manlig arbetskraft i områdena med traditionellt giftermålsmönster.³⁸ Kartan visar situationen vid sekelskiftet 1900. Frågan är dock vad som hände före dess: När lämnade Sverige det traditionella giftermålsmönstret?

Sverige och det västeuropeiska giftermålsmönstret

I Olaus Petris skrifter *Een liten boock om Sacramenten* och *Een liten vnderuising om Echtskapet*, båda från 1528, diskuteras äktenskapet och dess grunder. Olaus Petri distanserar sig ifrån de katolska uppfattningarna om vilka släktskapsband som kan lägga hinder i vägen för äktenskap. Han vänder sig också mot förbudet mot skilsmässa och omgifte, vilket, enligt honom, leder till lösaktighet. Han skriver dock inget om vilken ålder som skall vara den lägsta för att ett par skall få gifta sig. Man kan emellertid notera den betoning han lägger vid att man och hustru vid äktenskapets ingående skall övergiva fader och moder.³⁹ För att göra detta kunde han vända sig till Bibeln: ”Det är därför en man lämnar sin far och mor för att leva med sin hustru, och de blir ett”, står det i Första Mosebokens andra kapitel, vers 24.⁴⁰ Att Olaus Petri på detta sätt framhäver frigörelsen från föräldraauktoriteten vid giftermålet torde innebära att de par han föreställer sig är vuxna och tänkta att förestå ett eget hushåll.

Enligt kyrkoordningen från 1571 skall parterna vara vuxna och mogna då de gifter sig:

Barn och öffuermaghar [omyndiga], som än nu icke kunna weta hwadh Echtskapet haffuer inbära, skola Presterna icke giffua samman. Ty förfarenheten giffuer thet, at mykin oreda kommer aff sådana barna gifftermål, Så kräffuer ock ährligheten och Christeligh tucht, at man medh gifftermål skal bijdha in til lagha ålder.⁴¹

Detta konstaterar också kyrkolagen dryga hundra år senare: ”Så skall och hwarken Man eller Qwinna gifta sig, förr än the äre komne til Laglig och mogen ålder.”⁴²

Dokumentet undvek dock, som vi ser, att ge ett bestämt besked om vid vilken ålder den mogna och lagliga åldern infann sig för kvinnor och män. Det man förutsatte var att åldern var densamma som den kanoniska rätten stadgade. De tidigmoderna rättstexterna talade mot en underförstådd bakgrund av de medeltida lagarna, som i sin tur stödde sig på kanonisk rätt. Den kanoniska rätten angav 14 år för män och tolv år för kvinnor som lägsta ålder för att ingå fästning. Eftersom ett år skulle gå mellan fästning och gif-

termål innebar det i realiteten 13 respektive 15 års ålder som lägsta gräns för att ingå ett fullbordat äktenskap.⁴³ Det är först med 1734 års lag som vi i svensk lagstiftning finner bestämmelser om lägsta äktenskapsålder. Den fastställdes till 21 år för mannen och 15 år för kvinnan, även om möjligheter till att söka dispens fanns: ”Man eller qvinna må ej förr i ächtenskap träda, än han hafver fylldt tiugoett år och hon femton; utan Konungen pröfva skiäligt, at lof ther til gifva.”⁴⁴ Värt att notera är att den äldre rättsordningen hade haft åldersgränser för män och kvinnor som låg mycket nära varandra, men i 1734 års lag höjdes gränsen med två år för kvinnor och med hela sex år för män. Åldersgränsen för männen uppfattades också som för hög och under 1700-talet var dispensansökningarna så många att sänkningar av giftermålsåldern genomfördes för vissa grupper.⁴⁵

All svensk befolkningsstatistik före 1571 grundar sig på en beräkning av antalet gårdar i riket och ett antagande av hur många medlemmar ett normalstort hushåll hade. Det innebär naturligtvis att små förändringar i bedömningen av hushållsstorleken medför stora förändringar på aggregerad nivå. Efter förlusten mot Danmark i det nordiska sjuårskriget var Sverige emellertid tvunget att betala lösen för att få fortsatt tillgång till västerhavet, och denna skulle betalas av varje vuxen över 15 år. Därigenom har vi för första gången ett källmaterial som utgår från individen, inte gården. Samtidigt ska vi förstås komma ihåg att vi kan förvänta oss en underregistrering, och hur många som var under 15 år kan vi alltså bara uppskatta. I kyrkolagen från 1686 ålades prästerna att föra bok över döpta, begravda och vigda, men redan dessförinnan skapades och bevarades denna typ av material i vissa socknar under vissa tider. Från de trakter där präster samvetsgrant fullgjorde sina plikter, och där kyrkböckerna är bevarade, har vi alltså från 1600-talets slut möjlighet att genomföra kvantitativa undersökningar rörande demografi och giftermålsmönster utifrån ett sammanhållet källmaterial. För tiden dessförinnan är vi dock hänvisade till att göra beräkningar och skattningar utifrån ett källmaterial som tillkommit och bevarats beroende av tillfälligheter. Detta är väsentligt att komma ihåg då vi nu kommer att möta vitt skilda uppfattningar om när det västeuropeiska giftermålsmönstret slog igenom i Sverige.⁴⁶

Christer Lundh finner i sina studier över giftermålsmönster i Sverige under den förindustriella perioden ett av det västeuropeiska giftermålsmönstrets karaktäristika: en stor andel ogifta, först bland adelns kvinnor och senare bland kvinnor i lägre samhällsskikt. Den tid han då studerar är decennierna runt 1800.⁴⁷ Vad gäller kvinnors giftermålsålder finner han – både då han för 1800-talet har tillgång till statistiskt säkert material och då han för 1600- och 1700-talen använder sig av data från mindre lokala undersökningar – att den är hög: endast undantagsvis under 25 år och oftast flera år över 25.⁴⁸ Lundh använder bland annat de undersökningar som Gustaf Sundbärg gjorde vid

1900-talets början. Sundbärg delade in Sverige i regioner med olika karaktärer. Han intresserade sig framför allt för öst- och västregionerna, där den senare bland annat karaktäriserades av lägre giftermålsålder än den förra. Dessa lokala undersökningar gav genomsnittliga giftermålsåldrar på 30 år för männen och 26 för kvinnorna i ”öst”, respektive 28 för männen och 25 för kvinnorna i ”väst”.⁴⁹ Då den västra regionen anses som mer traditionell än den östra som tidigare blev marknadsorienterad, stämmer siffrorna väl överens med forskningens koppling mellan låg giftermålsålder och en traditionell livsstil och tvärtom.⁵⁰ Men siffrorna från båda områdena håller sig väl ovanför de gränser som Hajnal satte upp för det västeuropeiska giftermålsmönstret. Att döma av de undersökningar Christer Lundh gjort gick Sverige alltså över till det västeuropeiska giftermålsmönstret med början under 1600-talet.⁵¹

Men det är, enligt Lundh, en speciell variant av det västeuropeiska giftermålsmönstret: Giftermålsåldern var mycket hög, men relativt få var ensamstående hela livet.⁵²

Lennart Andersson Palm utmanar uppfattningen att det västeuropeiska mönstret skulle ha gällt redan i det tidigmoderna Sverige. I sin artikel ”Stormaktstidens dolda systemskifte – från tonårsäktenskap till sena giften” hävdar han att befolkningstillväxten under 1500- och 1600-talen var betydligt högre än vad forskningen visat sedan Gustaf Sundbärgs tid. Den bästa förklaringen till detta är att giftermålsåldern var lägre än förväntat. Om det var så att man gifte sig tidigare än vad forskningen förmodat skapas utrymme i beräkningarna för en större nativitet, vilket skulle kunna förklara att den svenska stormakten hade tillräckligt med människor för att föra 1600-talets alla krig. Eftersom dödligheten var hög är förklaringen till befolkningstillväxten ett högt födelsetal, och den naturliga orsaken till det är att giftermålsåldern var låg, det vill säga ”östeuropeisk”.⁵³ Andersson Palms metod är i huvudsak kvantitativ, men han understödjer sin argumentation också med referens till bland annat min forskning: ”Lennartsson ger i förbigående exempel från 1600-talets mitt på att omyndiga pojkar gifte sig i 14–16 årsåldern [...] och en flicka redan

Karta 2. Sveriges regioner enligt Gustaf Sundbärg. Källa: Gustaf Sundbärg, *Ekonomisk-statistisk beskrifning öfver Sveriges olika landsdelar. Emigrationsutredningen. Bilaga V. Bygdestatistik*, Stockholm 1910.

Anmärkning: Sundbärgs studier gällde 1800-talet och det undersökningsområde han intresserade sig för blev därför Sverige inom 1809 års gränser.

före hon var könsmogen [...] Ett par på 1690-talet rapporteras ha gift sig när hon var 15 och han 18.”⁵⁴ Som Andersson Palm mycket riktigt påpekar ger jag i min avhandling endast i förbigående exempel på tonårsäktenskap från andra halvan av 1600-talet. Jag noterar dem av samma anledning som jag inte närmare diskuterar dem – de strider mot den bild forskningen har av när människor vanligtvis gifte sig under 1600-talet och därför står de ut i materialet. Jag kunde inte helt ignorera dem, men jag kunde inte heller förklara förekomsten av dem, och därför förblev de okommenterade. Ytterligare en orsak till min försummelse är att de ärenden där åldern togs upp så gott som alltid i grunden handlade om någonting annat. Fallet med Märit, som inledde artikeln, är således ett undantag genom att hennes ålder där sätts i fokus, även om man kan misstänka att själva grundkonflikten gäller skilda meningar om vem hon skall gifta sig med. Som ett exempel: Av de sju fall under perioden 1650–1655 som behandlar parternas låga – för låga – ålder, rör fem fall män som efter decenniernas äktenskap kommer på att de endast varit ”lockobarn” då de gifte sig och att äktenskapet därför borde upplösas. Ibland antyds det att hustrun är betydligt äldre, och att ålderskillnaden blivit alltmer besvärande.⁵⁵

I Daniel Larssons *Den dolda transitionen. Om ett demografiskt brytnings-skede i det tidiga 1700-talets Sverige*, en avhandling från 2006, ges de första förslagen på förklaring till varför en omvandling sker i Sverige.⁵⁶ För det första konstateras att 1600-talets giftermålsmönster skilde sig från 1700-talets. Larsson tvekar dock att kalla det äldre mönstret för östeuropeiskt – ”därtill gifte sig kvinnorna på de flesta håll alltför sent”⁵⁷ – även om vigselåldrarna under början av 1700-talet ökade med mellan ett och tre år.⁵⁸ Vid stormaktstidens slut medförde ”mansbrist och svåra ekonomiska förhållanden” en förhöjning av giftermålsåldern till 26–28 år. När förhållandena stabiliserades efter 1720-talet orsakade en minskad dödlighet bland vuxna, framför allt beroende på ett förbättrat försörjningsläge, en befolkningsökning som parat med och delvis relaterat till låg tillgång på jord med stigande priser som följd, att giftermålsåldern låg kvar på en hög nivå.⁵⁹ Människor gifte sig alltså inte förrän de hade ett eget hushåll att förestå och eftersom detta var svårare att uppnå efter 1720 dröjde det innan folk gifte sig. Daniel Larsson kallar den demografiska transition som han upptäckt för ”den dolda transitionen”. Han menar att den har skymts bakom sin mer bemärkta motsvarighet som började ett sekel senare, och av att man extrapolerade informationen från tabellverket för 1700-talets andra hälft till att gälla också övrig äldre tid. Med sin redogörelse över de ekonomiska och demografiska förändringar som det tidiga 1700-talet innebar ger han alltså ett svar på frågan varför Sverige bytte äktenskapsmönster under 1700-talet, från ett ”pseudoösteuropeiskt” till ett västeuropeiskt. Ett problem kvarstår emellertid att lösa: varför var det nödvändigt för människor att låta äktenskapsbildning och husföreståndarskap gå

hand i hand? Varför bildade man inte flergenerationsfamiljer och storfamiljer i Sverige och varför hade man inte gjort det på flera århundraden?⁶⁰ Det var inte på grund av att människor gifte sig sent och dog tidigt som få hushåll inkluderade tre generationer; det var för att människor då de gifte sig skapade självständiga hushåll (*neolocalism*), fastslår Richard Wall för engelska förhållanden.⁶¹ Enligt Wall föregick alltså föreställningen om att en familj skall vara självständig den konkreta formationen av familjen.

Småländska giftermålsmönster

Vad belangar dessa fattige, unge fallna folken, så är de mycket barnsliga och unga, och finns här vid gränsen [till Danmark] en stor osed, att de gifta deras barn, så små och unga, att de icke veta eller förstå kunna, vad äktenskapet är, ej heller vad de Gud allsmäktig eller varandra pliktige äro. Så att Ingeborg, som några år haver gift varit, icke ännu är 15 år gammal, och Håkan Håkansson icke över 18 år.

Kinnevalds häradsrätt den 18 oktober 1621⁶²

Citatet från Kinnevalds häradsting i södra Småland 1621 har vid flera tillfällen fått illustrera förekomsten av ett traditionellt giftermålsmönster i Sverige.⁶³ Företeelsen beskrivs som en "osed" i domboken och med den benämningen görs också ett avståndstagande från de folkliga vanorna. För stormaktstidens början skulle vi alltså både kunna konstatera förekomsten av barnhustrur – och dito män – och ett motstånd från överheten. De strödda notiser om giftermålsålder som Andersson Palm uppmärksammar i min avhandling var sprungna ur arbetet med att undersöka hur framför allt kyrka och folk såg på vad som utgjorde ett äktenskap och vad som kunde föranleda en skilsmässa under 1600-talets andra hälft i Växjö stift. Efteråt kan jag finna det märkligt att åldern på makarna inte framstod som viktigare för mig då jag kom fram till att den vikt man lade vid kärlek mellan dem varit gravt underskattad av forskningen, att frivilligheten var essentiell och sexualitetens fysiska uttryck likaså.⁶⁴ Allt detta är ju intimt förknippat med de frågor som det västeuropeiska giftermålsmönstret ställer i fokus: Valde, i det tidigmoderna Sverige, vuxna, självständiga individer varandra efter fri vilja eller underordnade sig oerfarna ungdomar föräldrarnas val? Innebar äktenskap att nya självständiga hushåll bildades eller utvidgades istället redan existerande hushåll? Liksom Hartman menar jag att kvinnans ålder vid giftermålet måste ha haft en mycket stor betydelse, inte främst demografiskt, utan för hennes ställning i hushållet och samhället. Det är svårt att överskatta skillnaden i vad det betyder för synen på kvinnan om hon vanligen gifte sig under puberteten vid 14–16 års

ålder, eller om hon gör det drygt tio år senare. I det förra fallet kommer hon utbildad och oerfaren till en familj där svärföräldrarna lever (där svärmodern kan vara i 30-årsåldern), i det senare blir hon själv tillsammans med sin man husföreståndare och har erfarenhet av arbete, troligen inte bara från sitt eget hem. I det förra fallet har hon hemgift med sig, beroende av hennes föräldrars ställning och vad de väljer att ge henne, i det senare också de besparingar hon själv med eget arbete har lyckats samla.

De fall som uppmärksammas av Andersson Palm finns presenterade i min avhandling. I denna undersökning analyseras ärenden som behandlades av Växjö domkapitel på 1660–70-talen samt åren kring 1720. Då det är möjligt kompletterar jag med kyrkoboksmaterial gällande de personer som framträder inför domkapitlet i ärendena.⁶⁵ Med hjälp av Växjö stifts herdaminne utförs också en studie över prästdöttrars giftermålsålder från 1600-talets början till stormaktstidens slut.⁶⁶ Fanns ”oseden” kvar 100 år efter det att de fallna folken Håkan och Ingeborg diskuterades i termer av sin ungdom och vilken var överhetens syn på saken?

Hur skall vi då resonera kring den information som ges i domkapitlets material samt herdaminnena kring personer som ingår äktenskap mycket unga? För det första kan vi inte med hjälp av detta material få svaret på frågan om hur många som gifte sig unga, eller vilken den genomsnittliga giftermålsåldern var. Den gräns för det västeuropeiska mönstret vid giftermål vid 24 års ålder och för det östeuropeiska vid under 21 som Hajnal identifierade innebär en skillnad som i förstone kanske inte ser så anmärkningsvärd ut. För demografiska undersökningar är det dock essentiellt om medelåldern ligger på strax över 20 eller strax under 25; på de åren kan flera barn födas och dessutom skymmer medeltalen de mycket höga och låga åldrarna. För mitt vidkommande, för en undersökning av de kulturella frågorna, har den exakta medelåldern dock mindre betydelse; här är snarare de extremt unga brudarna av intresse, närmare bestämt i vilken mån de förekommer, hur de uppfattas och hur deras giftemål motiveras. De påbörjade eller fullbordade äktenskap som kom inför domkapitlet hade det gemensamt att de var tvistiga, det vill säga de ger mycken information om idealen och tankarna kring äktenskapet, men de ger inget statistiskt underlag. Vidare är parternas ålder något som bara undantagsvis rapporteras eller nämns i förbigående. Men utifrån dessa förutsättningar ger materialet inblickar i både överhetens och folkets åsikter om när man kunde ingå äktenskap, uppfattningar om vilken grad av psykisk och fysik mognad som äktenskapet krävde och om kärnfamiljens roll i det tidigmoderna Sverige.

Prästdöttrar blir unga prästhustrur

Genom Växjö stifts herdamannes beskrivningar av prästernas familjer har jag undersökt prästdöttrars giftermålsålder i Växjö stift. Av de 647 döttrar till präster som herdaminnen registrerar från 1600-talets början fram till 1725 finns information om födelseår och giftermålsålder i 81 fall. Huvuddelen bland dessa finns under periodens senare del. Bland dessa 81 kvinnor är den genomsnittliga giftermålsåldern 22,3 år och medianen 22 år.⁶⁷ På grund av att materialet är så informationsglost finns ingen möjlighet att utröna hur många procent som förblev ogifta. De småländska prästdöttrarna förstärker den bild som Daniel Larsson ger giftermålmönstret vid denna tid att det inte är östeuropeiskt, men heller ännu inte västeuropeiskt.

Bland dessa prästdöttrar finns det en grupp som gifter sig som tonåringar. 24 stycken, det vill säga 30 procent, gifter sig innan de fyllt 20, och den intressanta gruppen av mycket unga kvinnor består av fyra 15-åringar och sju 16-åringar. De flesta av dessa unga brudar gifter sig med sin faders efterträdare för att konservera prästhemmet, men också med en handlare, löjtnant, länsman respektive landssekreterare. I dessa senare fall är det svårt att se att yttre omständigheter skulle ha tvingat fram ett tidigare giftermål än vad man egentligen ansåg lämpligt.

När man talar om prästänkor som konserverade innebär det att prästänkan genom att gifta sig med makens efterträdare står kvar i sin ställning. Då en dotter gifter sig förändras däremot hennes ställning, medan hon konserverar sin familjs. Hon ordnar uppehälle åt sig själv och befriar församlingen från försörjningsbördan för den gamla prästfamiljen.⁶⁸ Ett intressant fall bland dessa konserverande prästdöttrar gäller Maria Roselia som 1687 gifte sig med den tillträdande kyrkoherden i Hinneryds församling, Nicolaus Bolmerus. Hon skulle i november det året fylla 16. Ett kungligt brev hade året innan utgått om att hon eller hennes lillasyster skulle konservera prästhemmet när hennes fader Carolus Rosaelius dog, eftersom modern inte kunde komma ifråga då hon led av "huvudsvaghet". Då var systrarna nyss fyllda elva respektive 14 år. När fadern dog blev det alltså den äldre system som kom att gifta sig med efterträdaren, men uppenbarligen hade det inte varit otänkbart att trolova den elva år gamla system för att vid faderns död året efter göra henne till tolvårig prästfru. Kännedom om att faderns död var nära förestående måste ju ha varit själva utgångspunkten för skapandet av det kungliga brevet. Brudgummen var vid giftermålet 37 år gammal.⁶⁹ Ålderskillnaden mellan man och hustru var ofta stor i prästhemmen. Kekke Stadin konstaterar att "vid sidan av adeln var prästeståndet den grupp i samhället som hade störst ålderskillnad mellan makarna".⁷⁰

Ett annat fall som vi kan följa genom herdaminne och domkapitelspro-

tokoll startade sommaren 1692 då en skrift inkom där Christina Rosman⁷¹ genom sin svåger, mönsterskrivaren Petter Fisk (Fischer), berättade att hon ”för några år sedan” hade trolovats med studenten Magnus Stålhöös innan han begivit sig till akademien i Åbo för att där läsa till präst. För att försörja sig under sina studier hade han fått hennes arv på 150 daler. Trolovningen hade arrangerats ”utan min svägerskas eller förvanters ringaste samtycke. Nu föregiver [hon] sitt hjärta till Magnus Stålhöös intet vara inklinerat”, skrev Fisk och tillade att Christina, som nu var både moder- och faderlös, ville bli befriad från trolovningen. Hon önskade få tillbaka sitt arv och därmed få möjlighet att gifta sig med någon annan.⁷² Domkapitlet beslutade att hennes styvfars ärevördighet Olof Orre,⁷³ som arrangerat äktenskapet och givit bort hennes arv i ”hennes omyndiga år” skulle förklara sig inför hennes förmyndare och svåger Petter Fisk, och citerade honom till ”hörsam efterrättelse”.⁷⁴ När domkapitlet samlades i juli 1692 önskade Fisk att trolovningen skulle upplösas ”helst medan pigan var något kommen till sina år, och Stålhöös skriftligen uttalat sig vilja på 3 år resa ut åt Tyskland”. Åren gick alltså för Christina, men hur gammal var hon egentligen? Så gammal att tiden började rinna ut? Herr Olof ”svarar vid pass 16 år”, och denna ungefärliga ålder bekräftades av Christina. När hon fick frågan om hon jakat till detta giftermål svarade hon nej ”emedan hon intet kunnat svara där till, som hon vid den tiden icke varit över 12 år”.⁷⁵ Domkapitlet skrev till Magnus Stålhöös och befallde honom att ”hemkomma och samma äktenskap låta fullborda, på det att Kongl. Majittz publicerade kyrkolag må underdånigst bliva efterlevd”.⁷⁶ Det kom att dröja innan Stålhöös fick brevet, men nyårsafton 1692 skrev han från sina studier i Åbo till domkapitlet och förklarade att han gav ”benämnde Christina som vid min avresa var en flicka till 10 à 11 år” fri, eftersom han inte hade möjlighet att resa hem och fullborda äktenskapet. Pengarna han fått tänkte han utan protest återlämna, men hur och när det skulle kunna ske nämndes inte.⁷⁷ Brevet behandlades i januari och man beslutade att Christina skulle meddelas att hon hade tillåtelse ”att träda i annat giftermål”.⁷⁸ Men alla frågor var inte lösta i och med detta. Petter Fisk skrev till domkapitlet och undrade om inte ”Herr Olof Orre skall vara skyldig min svägerska sina penningar återbetala emedan han dem uti hennes omyndiga år således utlovat”.⁷⁹ Den frågan förde domkapitlet efter Fisks begäran till världslig rätt, men önskade nu också att Christina personligen skulle inställa sig på domkapitlet för att få fullkomlig skillnad från Stålhöös.⁸⁰

Hur gammal var Christina då hon lovades bort till Magnus? Han hade sagt att hon var en flicka på tio till elva år och hon specificerade ingen ålder, men underströk, uppenbarligen medveten om att det var den hävdvunna nedre gränsen för trolovning, att hon varit under tolv år. Kanske hade hon varit ännu yngre. Om styvfaderns beskrivning av henne som ”vid pass 16 år”

stämmer, och den oprecisa uppgiften om att trolovningen skett för några år sedan preciseras till 7 år, med hjälp av de uppgifter som herdaminnet ger att Stålhöös blev student i Åbo 1685, då hade Christina varit endast nio då hon bortlovades. Magnus var tolv år äldre.⁸¹ Lika anmärkningsvärt som hennes synnerligen unga år vid trolovningen är det faktum att hon vid pass 16 års ålder beskrevs som ”något kommen till sina år”, även om vi i detta yttrande inkluderar en del retorisk överdrift och en annan del trötthet efter sju års väntan.

Barnhustrur och barntrolovningar 1667–1674

Under åren 1667 till 1674 var en handfull äktenskapsärenden uppe på Växjö domkapitel där frågan om parternas låga ålder ansågs som så viktig att den noterades i protokollen. Så när blev frågan om ålder intressant, och för vilka? Och varför blev unga flickor brudar i 1600-talets Småland?

När Karin Nilsdotter begärde skilsmässa från sin man Måns Jönsson anförde hon som skäl att han varit henne otrogen med en piga. Måns var vid häradsrätten dömd för detta hor ”fastän inga barn voro emellan komne”, så han förnekade inte sin otrohet men gav en antydning om varför han horat: ”i förstone när han ville hava samlag med sin hustru, ville hon det inte tillåta, dock omsider med lockande fick han hennes vilja.” En gång hade Måns slagit sin hustru. Det var efter att hon tillbringat en natt med en dräng som hon tidigare druckit köpeöl med, som han hade slagit henne med en piska. Detta hade varit uppe på tinget – samröret med drängen – inte misshandeln, men inga bevis på att Karin hade varit otrogen hade kunnat presenteras:

Inkallades Karin, Månses hustru, och tillfrågades huru gammal hon var, sade hon 15 år nu till Martinius tid [Mårten, den 10 november]. Och haver varit i äktenskap nu sedan midsommar över ett år. Hon tillstår sig velat haft drängen i Dångemåla säger och att Måns körde ut henne fem nätter och den pigan den han besovit haver, fick ligga inne. Så länge hon kunde begå sig med honom var hon hos honom men han kunde inte lida henne.⁸²

Karin hade alltså inte ens varit fyllda 14 år då hon gifte sig med Måns som var änkling. Hon hade velat gifta sig med en annan, det berättade både hon och Måns, men hennes farbror hade inte tillåtit detta och när Måns beskrev sitt frieri till henne sade han: ”svarade hon föga där till, men faderbrodern och hans hustru sade hon var så blyg”. Karin var föräldralös och genom att gifta bort henne hade farbrodern sluppit sitt ansvar och ett nytt hushåll kunde skapas med änklingen. Ett försök till försoning mellan parterna gjordes och de hade delat säng några nätter, men Måns hade legat som en stock och

inte velat tala med henne och Karin hävdade att ”jag vill hellre gå ensam alla mina livsdagar” än leva med Måns. Domkapitlet rådde paret att betänka sig, men skilsmässa beviljades efter ett halvår. Dock med det förbehållet att också Karin innan hon ingick annat äktenskap först måste höra sig för hos domkapitlet; Måns hade varit uppenbart otrogen, men Karins oskuld var man inte helt säker på.⁸³

Elin Persdotter önskade samma år, 1670, skilsmässa från sin man Sune Månsson i Ålleberg i Algutsboda socken, också hon på grund av hor. Den kvinna han legat med hade inte blivit gravid, men ”Elin bekände att både hon och andra hava funnit honom ihop med konan”. Han hade också varit hård emot Elin, särskilt när han hade druckit. Kyrkoherden vittnade om att de varit oense i sitt äktenskap; han hade ofta fått förena dem, men Sune hade alltid brutit dessa förlikningar. De hade varit gifta i 20 år och avlat ett barn tillsammans som nu var 3 ½ år gammalt. Detta barn begärde Elin att få ta hand om, eftersom hon sade sig ”det inte kunna övergiva”. När de gifte sig hade hon varit 14 och han 17.⁸⁴ Paret återkom till domkapitlet i februari 1671 och Elin förmanades att ta mannen tillbaka, men hon vägrade. Sune var dömd ”till stort penningböte, vilket hon inte vill eller kan vara med om att betala eller utlägga, men fast hellre vill taga sitt barn, och sin bordsdel av bohaget att försörja sig och det med”. Därefter beviljades skilsmässa.⁸⁵

Anledningen till att domkapitlet upplöste äktenskapen var männens otrohet, hor – det ena av de två skilsmässoskäl som lagstiftningen medgav. Inget tyder på att det var kvinnornas låga ålder som fick domkapitlet att bevilja skilsmässa. Men att deras ålder ändå var av intresse visade sig i att den första fråga Karin fick rörde sig om det. Hon var mycket ung och eftersom hennes man var änkling skulle man kunna anta att han var betydligt äldre. Så behöver dock inte ha varit fallet. Också männen kunde gifta sig unga, det hade Kinnevalds häradsrätt beklagat sig över. Så var även fallet med Elin och Sune; rätten angav nämligen uttryckligen att båda makarna hade varit unga vid giftermålet, och det uppmärksammades alltså till och med efter två decennier.

De flesta ärenden där åldern diskuteras rörde dock inte fullbordade äktenskap, utan trolovningar. Sommaren 1666 frågade Offe Månsson Lisbet Jönsdotter om äktenskap och på hösten, vid Mattesmässa, fick han hennes ja. Fästningen dem emellan skedde midsommaren därefter, och vid samma tid blev det känt att Offe legat med sin fars piga. Det innebar dock ingen förändring i relationen mellan Offe och Lisbet. Våren 1668 fick Offe ont i ett ben och det amputerades till slut. Lisbet besökte honom ofta under sjukdomen och Offe menade att han inget annat visste ”än det skulle bliva allt väl dem emellan”. Men nu i december 1668 ville hon inte längre gifta sig med honom och anledningarna listades: ”1, att han haver belägrat 2 styck kvinnfolk ett förrän han friade till henne och detta andra uti frieriet, 2, är en ofärdig

och förlamat man.” Lisbets mamma och bröder stödde henne i hennes vilja att bryta, medan Offe fortfarande ville gifta sig med henne. Lisbet tog inte själv upp frågan, men domkapitlet ville veta hur gammal hon var, och Lisbet svarade att hon var nästan 16 år gammal. Domkapitlet beslutade att

efer[som] Offe 1, haver befriat en flicka om sina 15 år, 2, belägrat en annan under frieriet och förrän det blev uppenbart fäst denna hära [Lisbet] 3, är sedan vorden en lytter karl, 4, står hon ej heller att övertala. Nu blev Elisabet från Offe entledigad och trolovningen upphäven.⁸⁶

Domkapitlet tänkte fel då det menade att Lisbet var 15 år då Offe började fria till henne. I december 1668 hade Lisbet ännu inte fyllt 16, så när Offe frågade henne om äktenskap sommaren 1666 var hon ej fyllda 14. Lisbet hade flera argument för att få lov att bryta trolovningen, men till dem hörde inte hennes låga ålder; det var domkapitlet som uppmärksammade hennes ungdom. Att lova bort en så ung flicka som Lisbet uppfattades inte, varken av henne och hennes anhöriga, eller av Offe och hans familj, som något klandervärt. Så långt som till ett fullbordat äktenskap hade man dock inte kommit, men om det berodde på Offes sjukdom och invaliditet eller om man väntade på att hon skulle bli ”kvinnoför” sades inte. Hon anförde i alla fall inte sin ålder, men det gjorde domkapitlet, även om huvudskälet för det att bryta var ett annat.

På liknande sätt var det med ett ärende som tog sin början på domkapitlet i december 1667. Då upplöste domkapitlet en trolovning som skett med handsträckning och gåvors överlämnade, föräldrarna hade varit närvarande men inte någon präst. Fadern erkände att det var han och inte dottern, Karin, som burit fram gåvorna till mannen, Måns. Detta bekräftades av Måns och varken han eller Karin ville nu fullborda äktenskapet: ”eftersom hon haver åtrat sig, och slagit sitt sinne till en annan vill han inte veta av henne”. Denne andre man, Gabriel, Karin och hennes föräldrar ålades att böta till kyrka och domkapitel, medan den oskyldige Måns inte straffades. Karin förbjöds att gifta sig med Gabriel, den som ”lagt sig däremellan”.⁸⁷ Trolovningen bröts alltså utan att parternas ålder diskuterades. Att Karin var en ung flicka får vi veta först i nästa skede då hon och Gabriel våren 1668 kom till domkapitlet och begärde att få gifta sig och sade att de gärna betalade de böter de kunde få för detta. Karin var nu 16 år gammal och Gabriel 18. De berättade att de förlovat sig när Karin var 13, men att Karin ingenting sagt till sina föräldrar eftersom hon inte hade trott att Gabriel menat allvar. Gabriel bekräftade den bilden och berättade att han aldrig givit henne några gåvor och att talet om äktenskap varit ett löst tal; inte heller han hade sagt något till sina föräldrar. Men när han lite senare fått veta att Karin och Måns trolovat sig hade han anklagat henne för löftesbrott. Domkapitlet stod fast vid sitt beslut från december:

Karin och Gabriel skulle inte tillåtas gifta sig med varandra.⁸⁸ Anledningen var inte deras låga ålder, utan att man beslutat att Karin inte skulle få lov att gifta sig med den man som lagt sig emellan hennes trolovning med Måns. Vid ett möte i juni då paret, understödda av Karins far, fortsatte att vädja och då domkapitlet inte lyckades övertyga dem fick de slutligen lov att gifta sig. Karins far skänkte ”godvilligen” ett silverstop på 7 $\frac{3}{4}$ lod till domkapitlet och till sockenkyrkan två riksdaler – i detta räknades de böter de blev dömda till i december 1667 in.⁸⁹

Ärendena visar på trolovningar där den blivande unga bruden trugas in i trolovningen eller äktenskapet av sina föräldrar, eller någon i föräldrars ställe. När problem uppstår är det inte åldern som anförs: Först när Karin återvänder till domkapitlet och vill gifta sig med Gabriel noteras hennes – och hans – unga ålder. Att det var en motvillig Karin som handsträcktes med Måns blir tydligt eftersom hon själv inte överlämnade gåvorna till honom; att hennes föräldrar varit pådrivande i detta fall, på liknande vis som andra föräldrar i andra ärenden som vi sett, kan vi lugnt utgå ifrån. Men den folkliga kultur enligt vilken man trolovade och gifte bort barn inneslöt alla, också barnen. Karin hade själv, som 13-åring, om än inte helt seriöst, inlett ett frieri med den tre år äldre Gabriel. Flickor i lägre tonåren sågs, och såg sig själva, som tänkbara för äktenskap.

Enligt lagens mening var inte dessa flickor minderåriga vid trolovningen, men det hade Kerstin Jacobsdotter i Kvarnatorp i Virestad socken varit då domkapitlet den 17 april 1667 gav tillstånd till äktenskap mellan henne och Ingemar, fast de var sysslingar.⁹⁰ Efter trolovningen hade de bott tillsammans med hennes föräldrar, men i protokollet står att ”pigan haver Ingemar haft hos sig i två år”. Våren 1669 uppkom ett bråk som delvis handlade om trolovningsgåvor,⁹¹ men mest om att Kerstins far nu inte längre ville uppfylla sitt löfte om att dela gården med Ingemar. När ärendet kom till domkapitlet efterfrågade det för första gången Kerstins ålder:

Pigan Kerstin bekände att hon nu inte mer är än uti sitt fjortonde år. Item att hon i förstone inte ville hava Ingemar: men hennes moder hotade henne med hugg om hon säger nej: men då hon fästes ville hon hava honom och tyckte hon hade honom kär. Säger ock att han är ingen drinkare, ingen dobbolare eller någon trättsam. Haver ej heller slagit henne, men bannat henne ofta.⁹²

”[U]ti sitt fjortonde år” var hon alltså ännu inte 14 fyllda, vilket i sin tur betyder att hon inte fyllt tolv då hon trolovades. Domkapitlet konstaterade att Kerstins far lockat till sig Ingemar genom löftet att han skulle få halva gården. Varför han var så angelägen om att Ingemar skulle bo på gården uttrycks inte explicit, men troligen var det hans arbetskraft som önskades. Då ett av grälen mellan Ingemar och Jacob refereras beskrivs att Jacob legat på en bänk

under meningsutbytet, vilket kanske antyder att han inte var mäktig att sköta gården. Domkapitlet bröt trolovningen och Jacob skulle för sitt löftesbrott och för att den flicka som var länken mellan Ingemar och den halva gården endast varit elva år gammal vid trolovningen böta ett par oxar eller tio riksdaler. Ingemar som uppträtt respektlöst mot Jacob skulle böta sammanlagt fyra riksdaler. Han gavs inget ansvar för att ha trolovat sig med en flicka ännu inte tolv år fyllda.⁹³ Varför Jacob och hans fru, som ju med hot övertalat Kerstin att trolova sig, var så angelägna om att få Ingemar till sig är, som sagt, inte tydligt uttryckt, men vi ser en intressant dubbelhet i deras beteende: Å ena sidan trolovade de sin elvaåriga dotter, genom att betvinga hennes vilja, å andra sidan skyddades – eller mindre troligt hindrades – hon från att fullborda äktenskapet. Ty det är uppenbart att hon och Ingemar under de år de levde under samma tak inte hade ett sexuellt samliv; hon beskrivs nämligen hela tiden som piga och något så viktigt som ett fullbordat förhållande hade knappast förblivit okommenterat då deras trolovning diskuterades. Domkapitlet var återigen den part som uppmärksammade åldersfrågan. När det gav sitt tillstånd till trolovningen 1667 trots släktskapet, nämndes inget om åldern på parterna, men av protokollet att döma var Ingemar och Kerstin heller inte närvarande. Domkapitlet hade troligen inte varit medvetet om att det godkände en trolovning där en av parterna varit ett elvaårigt barn. Den präst som därefter trolovade dem – paret hade uttryckligen blivit trolovat av en präst – måste däremot ha vetat och förstått att det var ett barn han trolovade.

I dessa ärenden var åldern alltså sekundär, ett argument att använda sig av för att understödja andra mer primära syften, men i följande ärende var flickans ålder i fokus:

[S]kräddaren Jonana Pedersson vill träda i äktenskap med en ung piga, om sina 13 år, är inflyttad i gården till henne, haver moderns, pigans och förvanners samtycke därtill och inget annat hindra, som TR tia [kyrkoherden] skriver, än hennes unga år.⁹⁴

Kyrkoherden önskade därför få veta om han kunde sammanviga paret eller ej. Domkapitlet svarade:

Oansett åtskillige Constitutiones [domkapitelledamöter] sådant avråda, så är detta brede weed [på samma gång] att considera att ofta kan hända så unga kunna vara av så gott förstånd och eljest så fort hava växt, som de vara sina 16 eller 18 år, att de synas där till vara bekvämliga, därför synes betänkeligt äktenskapet hindra, när som allt här till är lagligen där med procederat.⁹⁵

Domkapitlet uttalade sig i allmänhet som kollektiv, men här skedde det sällsynta att man noterade meningsskiljaktigheter inom kollegiet. Domkapitlets

ja var definitivt inte oomstritt. Att domkapitlet godkände ett äktenskap där kvinnan – barnet – endast var 13 år gammalt är anmärkningsvärt. Det är också värt att notera att argumenten för att tillåta äktenskapet inte handlade om att försvara barnäktenskap i sig, istället var argumentet att man inte skulle titta snävt på den kronologiska åldern, utan på graden av fysisk och intellektuell mognad, och då kunde en 13-åring vara lika utvecklad som en 16- eller 18-åring, resonerade man. Därmed får vi också veta att en kvinna vid den åldern definitivt ansågs giftasvuxen.

Flickans far omnämns inte, han var troligen död eller möjligen försvunnen, och genom att Jonana flyttade in innebar detta äktenskap att ett hus-håll upprättades, bestående av en änka, en ung hustru och dennas man. Att 13-åringen skulle ha övertagit husmorsrollen är inte tänkbart.

Konklusion 1667–1674

Kvinnorna i de sex fallen ovan var mycket unga då de bands vid en man – även om detta inte alltid innebar äktenskap. Den yngsta, Kerstin, var bara elva vid trolovningen och de andra 13 eller 14 år. Endast i ett av fallen var orsaken till att en relation blivit föremål för domkapitlets behandling att någon känt tveksamhet inför att kvinnan var för ung. Två av fallen handlade om fullbordade äktenskap, och då hade brudarna varit 13 respektive 14 vid giftermålet. Mannens ålder anges vid två tillfällen och då var också han mycket ung, 15 respektive 17 år gammal. De övriga människors ålder är okänd. Enligt kyrkoordningen var det inte bara äktenskap med minderåriga parter som skulle förhindras; också äktenskap med stor åldersskillnad sågs som problematiska, även om de inte uttryckligen förbjöds:⁹⁶

Ther ock någhre framkomma och begära festning, medh hwilkom för olika ålder eller ock andra saker skul thet icke tyckes skola tagha gott lagh, medh them skal Presten icke heller wara förhastigh, vthan han skal giffua them tijdh til at wäl betenckia sigh.⁹⁷

Hur såg då allmogen och prästerskapet på dessa förhållanden? Bondebefolkningen verkar inte ha haft några problem med tidiga äktenskap. Det var inte en plötslig insikt om det problematiska med att gifta bort en barnbrud som fått dem att ta saken till domkapitlet.

Ärendena är få, men signifikativa på så vis att vi hela tiden får uppgifterna om åldern som en bisak. Därmed är det uppenbart att bakom dessa fall där vi av tillfällighet får veta att barn i lägre tonåren ingick äktenskap måste många äktenskap med barnbrudar dölja sig, äktenskap som aldrig uppmärksammades, eftersom föräldrarna, släkten och grannarna inte fann dem klandervärda.

I vilken mån flickorna, och i förekommande fall pojkarna, själva hade velat protestera men inte vågade kan vi omöjligt veta. Eftersom domkapitlet frågar efter kvinnornas ålder och anför det i sina domslut för att bevilja brytning får vi anta att man såg det som en försvarande omständighet. En viss tveksamhet kan vi alltså spåra från kyrkligt håll, men absolut inte ett tydligt avståndstagande, vilket också klart exemplifieras i fallet med skraddaren.

Peter Laslett menar, som vi sett, att giftermålsåldern för kvinnor var förhållandevis hög, beroende på att puberteten kom senare i tidigmodern tid än den gör idag, och ett fullbordat äktenskap inte kunde komma till stånd förrän den kroppsliga mognaden infunnit sig. Lennart Andersson Palm har en annan uppfattning: ”Man kan väl”, skriver han, ”med tanke på den mänskliga naturen förmoda att dessa trolovade barns ’köttsliga’ samliv inte sällan inleddes omedelbart efter pojkens pubertet och resulterade i graviditet kort tid efter flickans.”⁹⁸ I ärendena från 1660- och 1670-talen är ett genomgående tema att flickan blir bortgift vid unga år, att hon bor tillsammans med sin make, men att det kan dröja innan deras äktenskap fullbordas. Det ligger i sakens natur att de äktenskap som aldrig fullbordades var enklare att upplösa än dem där samlag skett, och än mer dem där barn fötts, och att de därför i större utsträckning kommer till vår kännedom. Samtidigt är det intressant att notera just förekomsten av barnäktenskap där makarna levde tillsammans under samma tak, men där deras sexuella samliv ännu inte hade inletts. Vi behöver lyckligtvis inte utgå från att ”den mänskliga naturen” leder till att förpubertala flickor defloreras så snart den manlige kontrahenten har den fysiska förmågan till detta. Hänsyn kunde tas och togs oavsett varpå samhällsstegen man befann sig. Den blivande drottning Margareta äktade Håkon VI när hon var elva år gammal ”och levde som hustru tillsammans med honom från sitt fjortonde år”, konstaterade Troels Frederik Troels-Lund gällande det medeltida Norden.⁹⁹ Antonia Fraser noterar att i det tidigmoderna Europa, där i synnerhet de kungliga barnen användes som en politisk och ekonomisk resurs och giftes bort i unga år, var man ändå mån om att den sexuella samvaron skulle dröja tills den fysiska utvecklingen var fullbordad. Detta gällde både män och kvinnor, men man var framför allt medveten om de risker för flickornas hälsa som för tidiga graviditeter och förlossningar förde med sig.¹⁰⁰

Unga brudar och gossemän vid stormaktstidens slut

Brudarna

50 år senare, vid nästa undersökningsperiod 1718–1721, är vi vid stormaktstidens slut. Om vi ser utvecklingen mot ett västeuropeiskt giftermålsmonster som ett gradvist skeende borde beläggen för barnbrudar vara färre nu. En-

ligt Daniel Larssons undersökningar hade till exempel den genomsnittliga giftermålsåldern stigit till närmare 30 vid stormaktstidens slut. Men trots att antalet undersökta år halverats är antalet ärenden vi nu närmare skall studera lika många som för den tidigare perioden.

Ingemar Carlsson hade friat till Maria Jönsdotter för 2 ½ år sedan, berättade han inför domkapitlet 1718. De hade då blivit trolovade med vittnen och gåvoväxling. Hon hade fått kedjor, två silverskedar, ring och halskläde, medan Ingemar hade fått ett par strumpor, halsduk och band. Nu ville Maria inte längre hålla fast vid trolovningen och Ingemar stämde henne inför domkapitlet, dit hon kom med sin mor som djupt ångrade att hon bortlovat dottern:

[M]odern svarade sig intet ræda dærför att dottern ingalunda kan övertalas dær till, utan ær alldeles avvænd från drängen, av vilken hon med tårar fast ofta ångrat det hon dottern bortlovat, som ej ær mer än på 14 året, och då förlovningen skedde på 12 året.¹⁰¹

Ingemar ville fortfarande fullborda äktenskapet, men ”vill vänta till dess pigan bliver åldrigare”. Det var inte bara det att Maria var ung, det var också stor åldersskillnad mellan fästfolket: ”[D]rängen frågades om han vill avstå sitt påstående om äktenskap, medan pigan är för ung, och han däremot något till åren kommen.” På det svarade Ingemar att om det inte kunde bli tal om äktenskap ville han ha något i ersättning:

Resolutio: [...] alldenstund Maria Jönsdotter på sitt 12 år, i alldeles omogen ålder, ær av förældrarna ær [*sic*] tvungen att trolovas med Ingemar Carlsson, och nu dær till ingen lust kan få, ej heller ännu till äktenskap ær mogen, nu prøvas skåligt att denna trolovning upphæva, och dem från varandra lediga säga.¹⁰²

Trolovningen bröts och vad gällde den vidare hanteringen av gåvorna hänvisades till världslig rätt. Ännu in på 1700-talet trolovades barn så unga att de ännu inte ens nått den kanoniska rättens lägsta gräns för trolovningar, tolv år; inom den folkliga kulturen accepterade man av allt att döma tidiga trolovningar och äktenskap i högre grad än vad man gjorde inom kyrkan, åtminstone inom domkapitlet. Det betonade i sitt domslut att Maria var för ung, både till de faktiska åren (”i alldeles omogen ålder”) och i sin utveckling (”ej heller ännu till äktenskap är mogen”). Domkapitlet var också noga med att understryka åldersskillnaden mellan de tilltänkta makarna: Hon var mycket ung och han ”till åren kommen.”

Också i nästa ärende ser vi en skillnad mellan folkets och överhetens uppfattningar. I Tävelsås var Jöns Persson och Ingeborg Månsdotter

för 2 år sen inbördes förlovades med föräldrars Ja och samtycke, frågades om pigans ålder, modern sade henne vara 15 år, och således intet mer än 13 år då hon förlovades, varför föräldrarna undervisades huru obetänksamt de gjort som bortlovat sitt barn så ungt, vilket ock är emot kyrkolagen.¹⁰³

Han ville fortsätta men hon ville bryta relationen, bland annat för att han var sjuk. Eftersom han plågades av "torrvärk tvärt om livet" sedan ett år, kunde han inte arbeta och försörja en hustru. Enligt hennes föräldrar hade han varit sjuk redan då trolovningen skedde. Jöns bekände att 1714, då "arvprinsen av Hessen första gången reste upp till Stockholm, blev han slagen av en häst, och därefter låg sjuk". Han hade dock förhoppningar om att han skulle tillfriskna, så att han skulle kunna arbeta. Domkapitlet upplöste emellertid trolovningen med hänvisning till att hon hade varit endast 13 år gammal, och att man då hade brutit mot kyrkolagens föreskrift att de som trolovade sig skulle vara komna till mogen ålder. Man konstaterade också att han var sjuk och att det inte var troligt att han skulle kunna arbeta och försörja en hustru.¹⁰⁴ Som vi sett var det inte juridiskt fastlagt förrän i 1734 års lag vid vilken ålder äktenskap skulle tillåtas, men det begrepp kyrkolagen använde, "mogen ålder", definierades av domkapitlet till åtminstone efter 13 års ålder.

I dessa ärenden intar modern en aktiv roll som den som säger sig ha bortlovat dottern eller vet besked om dotterns ålder. När Kerstin Månsdotter i Ströby önskade gifta sig med änkemannen Håkon Henriksson hade hon sin moders samtycke, men hennes far hindrade henne från att gifta sig klagade hon. När far och dotter förhördes av domkapitlet 1719 förmanades han "att ej stå emot sin dotters välfärd eller hindra ett ärligt äktenskap för henne och således missbruka sin myndighet till hennes fördärv", medan Kerstin fick frågan varför hon ville gifta sig mot sin faders vilja. Hennes svar var: "Jag har alltid tänkt det att ej vilja gå ifrån faderns råd eller göra mot hans vilja, men när jag ser det ena tillbudet efter det andra hindras, måste jag söka överheten." Fadern hade stoppat frieriet från en skomakare med hot om våld, men sade nu att han hellre skulle samtycka till det äktenskapet än ett med Håkon. Den man fadern önskade gifta bort henne med, nämndemannen Måns i Löfhult, hade börjat fria hos Kerstin då hon var nio år gammal, berättade hon. Sedan hade han bedrivit hor och "därför fick jag leda till honom", sade Kerstin. Domkapitlet instämde i att hor var ett "fullkomligt skäl" till att bryta ett frieri, men berörde inte alls frågan om Kerstins ålder då frieriet påbörjats eller om hur gammal hon var nu. Kerstin uppträdde med stor säkerhet och mognad då hon förhördes av domkapitlet, och via kyrkböckerna får vi veta att hon hunnit bli 20 år gammal.¹⁰⁵ Då hon avslutningsvis fick frågan "om hon med gott samvete kan övergiva fadern låta dess goda förfaras", så svarade hon: "[H]an säger sig vilja göra mig arvlös därför må han sköta sitt själ." ¹⁰⁶ Kerstin visste

att hon i kampen med fadern hade ett trumf på hand: Visst kunde han göra henne arvlös, men han hade ingen annan att lämna arvet till.¹⁰⁷ Kerstin och Håkon gifte sig och Kerstin födde deras första barn tre dagar innan hennes far dog den 28 juni 1721.¹⁰⁸

Att konflikterna inte alls bara stod mellan föräldrar och barn, utan lika gärna mellan föräldrarna visar sig då det gällde Per Svensson i Ingelstad och Britta Nilsdotter i Torsjö. Brita hade blivit

tvungat av sin moder att giva ja, det fadern alltid stod emot, och tyckt sin dotter varit för ung, medan hon ännu ej fyllt sina 14 år, varföre drängen sagt till föräldrar förr än jag vill tvinga henne emot sin vilja vigas vid mig, vill jag hellre taga avträde härifrån.¹⁰⁹

Brittas mor erkände, gråtande, att hon ”tvingat dottern att giva sitt ja, som aldrig haft eller någonsin får någon rätt äkta kärlek till drängen”. Fadern sade: ”[J]ag har alltid stått emot, och hustrun har tvingat flickan som är ännu mycket ung och omogen.” Han tillade att så fort Per Svensson insett att Britta var tvingad av sin mor ”mycket ung, och kunde intet visa sig som hon borde, ville han ej heller att hon skulle tvingas”. Bakom både trolovningens ingående och upplösning ser vi en kapten Rosenbielke, som, enligt Britas far, hade varit drivande då trolovningen slöts, och i vars tjänst Per, månaden före domkapitlets möte, återinträtt. Eftersom flickan varit ung och tvingad upplöste domkapitlet trolovningen och fadern – inte modern, som i realiteten varit den drivande – uppmanades att inte samtycka till någon trolovning utan ”bön och åkallan” och bättre betänkande.¹¹⁰

I nästa ärende var fadern den drivande, både då trolovningen slöts och då den sedermera ifrågasattes. Petter Hultman var länsman och troluvad med fogden Schieders dotter Maria sedan kyndelmässotid 1713. I sitt brev till domkapitlet hävdade Marias far att hon då hade varit endast 13 år gammal, medan fästmannen menade att hon varit 17.¹¹¹ Schieder erkände i april 1718 att han tvingat sin dotter till denna trolovning, att dottern aldrig haft lust till Hultman, och att han var villig att ta på sig sitt straff för det som skett. Han hade ”intet sinne att vidare tvinga dottern”, dels beroende på länsmannens ”vidlyftighet”, dels för att dotterns sinne var ”avvänt”. Maria själv fick inte frågan, men hon berättade att hon ”allenast i fruktan för sin fader” låtit sig trolovas och att hon ”aldrig haft full håg eller sinne därtill”. Hultman var på väg att mista sin tjänst som länsman; några socknar hade han redan blivit av med, och snart kunde resten av hans ansvarsområde vara förlorat, menade Schieder. Det senare förnekades dock av Hultman själv. Maria anförde att han efter trolovningen varit beryktad för ”tvenne kvinnfolk”, men det kunde inte bevisas, konstaterade domkapitlet. Genom hela sin presentation av

ärendet visade domkapitlet att anledningen till att fogden Schieder nu, fem år efter trolovningen, ville ha den upplöst var att han uppfattade Hultmans karriärmöjligheter som gravt försämrade. Icke desto mindre upplöste domkapitlet trolovningen, med hänvisning till två paragrafer rörande trolovningar i kyrkolagen.¹¹² För det första styrkte kyrkolagens 15:e kapitel § 12 att trolovningen hade gått orätt till:

Trolovningar skola ske med klare och tydeliga ord, med eller utan villkor. När nu bägge därtill säga Ja, förutan räddhåga eller tvång, samt giva varandra handen, så är trolovningen förrättad, antingen där gives gåvor eller inte.¹¹³

För det andra angav dess 16:e kapitel § 2.2 att trolovningar kunde brytas i vissa fall:

När ett oförsonligt hat och illvilja, emellan de trolovade sig yppar, av någon orsak, som de bägge ej hava vetat utav, då de trolovades, och illviljan varken genom tillbjuden förlikning eller gott folks medlande, eller världslig näpst, biläggas och rättas kan.¹¹⁴

Domkapitlet diskuterade alltså inte Marias ungdom vid trolovningstillfället och hänvisade inte till den paragraf i kyrkolagen som uttalade sig om detta, utan det fanns andra skäl till att upplösa trolovningen. Men frågan om Marias ålder hade ändå betydelse, eftersom fadern, som ville upplösa trolovningen, anförde låg ålder som argument, medan Hultman som ville hålla fast vid trolovningen, gjorde henne fyra år äldre. Två månader efter att domkapitlet upplöst trolovningen gifte sig Maria med mönsterskrivaren Salomon Ekman.¹¹⁵

Att det inte var oproblematiskt att bevisa vilken ålder människor hade framgår också av följande ärende. Bengta i Domaryd i Berga hade beklagat sig inför skomakaren att hon och hennes man ”bägge voro gamla och behövde väl hjälp till gårdsbruket”. Skomakaren tog då på sig att finna en lämplig svärson och fann honom i Sven Svensson. Trolovning skedde mellan honom och makarnas dotter Märta. Hon hade dock inte kunnat få lust till honom. Föräldrarna hade trott att allt var löst kort efter trolovningen då Sven lämnat tillbaka sina gåvor. Två år senare på prostvisitationen i Berga klagade dock Sven på att Märta inte ville fullborda äktenskapet; han ville få hjälp med att få henne som han var lovad och därmed gårdsfjärdingen. Två veckor senare sade pigan inför domkapitlet att hon ”aldeles intet vara sinnat att äga honom, medan hon var ung när de förlovades och förstod det intet”. Märtas far sade att ”flickan var ej mer än 13 år eller nu 15”. Och källorna förklarade vidare att ”[d]rängen sade sig vilja bevisa av kyrkoboken att hon är 18 år gammal men föräldrarna sade ofta sig av kyrkoboken vilja bevisa att hon ej mer är

än på 16 året”.¹¹⁶ Parterna gavs rådrum till dagen efter. Fadern hävdade då att Sven sagt till folket i granngården: ”Jag sköter föga om min fästmö, önskade allenast hava henne och slå henne tre gånger om dagen.” Han skulle också ha sagt att han skulle följa efter Märta och fråga folk ”[V]ad vill du ge mig för min fästmö?” Detta nekade Sven till, men Märtas far menade sig ha vittnen att bevisa det med. En annan anledning till att hon inte ville fullborda skulle vara att han hade anklagats för att ha stulit en psalmbok. Visserligen hade han blivit friad på tinget, men ”icke desto mindre kalla de honom bokhållare och begynna kalla henne fru bokhållerskan”. När domkapitlet hörde detta menade det att det var lugnast att en brytning mellan parterna kom till stånd, och så skedde också. Som ersättning för det uteblivna äktenskapet skulle Sven få sju daler silvermynt av Märtas far. Dessutom skulle parterna böta varsin daler till kyrkan.¹¹⁷ Ovanligt nog var frågan om ålder mer intressant för Sven och Märtas föräldrar än vad den var för domkapitlet, som fann sina skäl till att bryta trolovningen i Svens beteende mot Märta. Men Märtas låga ålder, det som Märtas föräldrar använde som argument för att bryta trolovningen, hade initialt varit själva anledningen till densamma. Då hon var ung och utan andra anhöriga än de gamla föräldrarna var hon i behov av en make och föräldrarna av hjälp med gården.¹¹⁸ Men hur gammal var hon, vems läsning av kyrkoböckerna var den rätta? I Berga födelselängd för 1702 står: ”Dies Qvasimodo [första söndagen efter påsk] Märta Jöns Jacobssons och h[ustru] Bengta Jönsdotters barn i Domaryd”, vilket skulle betyda att Sven hade rätt, att Märta var inte fullt så ung som hon och hennes föräldrar utgav henne för att vara. Men i Berga dödlängd för 1702 ser vi att denna flicka dött spä: ”Dies 11 Trinit Jöns Jacobssons barn i Domaryd, Märta 17 veckor.” Och ett och ett halvt år senare, i födelselängden för 1704, finner vi en lillasyster som får ära hennes namn och är den flicka som inte ville kallas ”fru bokhållerskan”: ”Nyårsdag, dito Märta Jöns Jacobssons och h[ustru] Bängta Jönsdtrns barn i Domaryd.”¹¹⁹

Gossarna

När ärendet om soldaten Lars Carlssons trolovning med Elisabet Håkansdotter för första gången diskuterades av domkapitlet 1718 gällde saken att prosten i Åseda förbjudit honom att trolova sig för att han var för ung för att ingå äktenskap och för att hans mor var emot.¹²⁰ När paret några månader senare framträdde inför domkapitlet, för att han ville bryta den trolovning han ändå ingått med Elisabet Håkansdotter, var hans argument att han var för ung, en gosse, och han hade också sin mor med sig inför domkapitlet. Inte mindre än två gånger hade han dock trolovats med Elisabet, första gången med sin rotebonde som vittne. Både Lars och hans mor menade att rotebonden hade lockat Lars att trolova sig, och att modern inte hade känt till vad som försig-

gick. Den trolovningen hade upplösts på sockenstämman i Åseda.¹²¹ När de sedan trolovades en andra gång var det med vittne – en ”främmande man” – och med gävors överlämnande. Domkapitlet försökte övertala honom och hans mor att hålla fast vid trolovningen, men sade samtidigt att ”gossen ännu syntes vara för ung till äktenskapet”. Om Elisabets ålder sades däremot inget, men också hon hade sin mor med inför domkapitlet. När båda intygade att de var fria från varandra, trots att de delat säng några nätter, beviljades en brytning av trolovningen under förutsättning att Elisabet fick en ersättning som hon kunde förlikas med, och det fick hon i sex riksdaler silvermynt.¹²²

Året därefter behandlade domkapitlet en begäran om tillstånd till äktenskap mellan ”gossen” Sven Månsson och hustru (det vill säga änkan) Segred Bosdotter:

Personerna inkallades och vid utseendet tycktes att han är en ung gosse och hon en till ålder kommen kvinna så att dem emellan i ålder visserligen är stor olikhet, som intet kan giva hopp om förnöjligt äktenskap. Gossen frågades hur gammal han är, svarade 20 år.¹²³

Domkapitlet förhöll sig skeptiskt till att Sven skulle vara så gammal och efterfrågade utdrag ur kyrkoboken. Den attest som prästen skulle ha skrivit hade Sven inte fått med sig till domkapitlet. Också Segred fick svara på frågan hur gammal hon var: ”40 år”, svarade hon, ”men tycktes vara däröver”, lade domkapitlet till. Paret tillfrågades om inte deras själasörjare försökt avråda dem från äktenskap, och det hade han. Sven fick frågan om han inte ”som en ung gosse ej kan vara utan hustru”. Hans svar var att han planerade att marschera efter ”regementet som nu gått bort”. Domkapitlet var djupt skeptiskt till Svens och Segreds påstådda åldrar, och tyckte inte att det var lämpligt att två som ”så olika äro komma samman”. Sockenprästen skulle med flit avråda dem, och om inte Sven Månsson kunde bevisa att han var 20 skulle äktenskapet inte tillåtas.¹²⁴ Den officiella gränsen för hur gammal en man måste vara för att gifta sig är, som vi sett, inte klart utsagd i lagtexterna, men den låg långt under 20 år. Orsaken till varför domkapitlet krävde så hög ålder i detta fall var troligen att Sven själv hävdade att det var så gammal han var.

Dessa unga män beskrevs som ”gossar”. Det begrepp som var vanligt då kvinnors lämplighet för äktenskapet diskuterades – ”mognad” – användes inte, men i begreppet ”gosse” låg denna aspekt implicit. Ordet gosse, som i dag används för att beteckna unga pojkar och som har en lite skämtsam anstrykning, hade under äldre tid en tydligare koppling till den fysiska mognaden, eller rättare sagt avsaknaden av den.¹²⁵ Att vi finner just soldater i de ärenden där det är männen som anses för unga för äktenskapet är inte förvånande. Den svenska kronan var vid denna tid i desperat behov av soldater och måste

gräva djupt i den manliga befolkningen för att rekrytera, och en indelt soldat var i stort behov av en hustru för att hävda soldattorpet. Det uttrycker Sven i klartext då han säger att han måste gifta sig för att han skall ut på marsch. Den perfekta hustrun är då inte en jämnåring flicka, utan snarare en "till åldern kommen kvinna". Att män kunde ses som för unga och omogna för äktenskap, men inte för att gå ut i krig, säger något både om Sveriges bekymmersamma situation i stormaktstidens absoluta slutskede, och om den betydelse äktenskapet och hushållsbildningen hade.

Konklusion 1718–1721

Ärendena var inte färre 1718–1721 än vad de varit två generationer tidigare, trots att undersökningsperioden är hälften så lång är ärendena lika många. Men eftersom vi misstänker att de ärenden med minderåriga, eller mycket unga, trolovade eller gifta som kom till domkapitlets kännedom bara var en del av alla fall, kan det ökade antalet per år lika gärna handla om en ökad benägenhet att driva denna typ av ärenden till rättslig prövning.

Vad önskade föräldrarna då de lovade bort sina unga döttrar? Här i början av 1700-talet ser vi inte längre, som 50 år tidigare, par som bröt mot kärnfamiljsprincipen genom att flytta in hos endera partners föräldrar. Däremot ser vi fortfarande prov på att det handlade om att försäkra sig och sitt barn. Klarast uttrycks detta i de fall där trolovningens vara eller inte vara var tydligt kopplad till svärsonens framtidsutsikter samt i exemplet med Bengta som sade att hon och hennes man behövde "hjälp till gårdsbruket". Båda föräldrarna var i dessa fall involverade i sina barns äktenskapshandel. Mödrarna framstod inte, om man nu skulle ha förmodat det, som mer lyhörda för barnets önskningar än fäderna, och vi kan också konstatera att änkor med myndighet agerade som giftomän åt sina barn. 1686 års kyrkolag stadgade att en man som ville gifta sig, och vars föräldrar var i livet, först borde få föräldrarnas "råd och samtycke" till detta, men då det gällde en ogift kvinna skulle man förhålla sig efter "Sveriges lag och privilegier".¹²⁶ Kristoffers landslag gav endast männen rätt att vara giftoman, i första hand kvinnans far, men annars de närmaste manliga släktingarna, "dock med moders råd om hon lever".¹²⁷ De formella reglerna verkar tydliga, om än något motstridiga: En son *bör* få båda sina föräldrars godkännande då han gifter sig, men en dotter *måste* få ett godkännande, dock endast av sin fader.¹²⁸ I praktiken ser vi emellertid att kvinnor agerade som giftomän och målsmän för sina barn. Deras rätt att tala för sina barn ifrågasattes inte, men vi kan utgå från att då mödrar agerade som giftomän innebär det att deras makar var döda och att det unga paret haft möjlighet att tillsammans med modern skapa ett hushåll.

Barnhustrur, mogna brudar och kärnfamiljens historia

De svenska forskare som mest intresserat sig för frågan om det västeuropeiska giftermålsmönstrets genomslag i Sverige, Christer Lundh och Lennart Andersson Palm, har, på grund av att det saknas ett heltäckande kvantitativt material för tiden före 1700-talet, varit hänvisade till att extrapolera från enstaka undersökningsområden och från senare tider, samt till sannolikhetsberäkningar av olika slag. Utifrån dessa har de kommit fram till vitt skilda slutsatser. Medan Lundh under stormaktstidens inledning finner en genomsnittsålder på närmare 30 för de nygifta brudarna är Anderssons Palms resultat en maximal genomsnittsålder på 24,4 år, som han menar torde ligga cirka fem år under i verkligheten.¹²⁹

De slutsatser jag kommit fram till i denna undersökning är inte baserade på ett stort material; vi har endast mött ett dussin flickor ur småländsk allmoges samt några unga prästhustrur och unga gossar. Men genom att studera hur och varför fallen kommer till domkapitlets kännedom, hur de diskuteras samt de övriga omständigheter som vi får information om, menar jag att frågan om det västeuropeiska giftermålsmönstrets genomslag i Sverige kommer närmare ett svar. För det första: I få av fallen har den låga åldern central betydelse, den är antingen beskriven som en bisak eller uppenbart framförd som huvudsak för att man insett att ämnet är användbart. Varken bönderna eller de lokala prästerna förefaller således ha sett barnhustrurna som ett problem. För det andra: I de fall där åldern uppmärksammas är flickan mycket ung, vanligen runt 13 år men i några fall så ung som nio, tio år. Mörkertalet av trolovningar och äktenskap mellan barn och ungdomar som aldrig nådde överhetens, domkapitlets, kännedom måste ha varit stort. När domkapitlet blev uppmärksammat på fallen såg man flickornas låga ålder som ett problem, och man hänvisade till kyrkolagarnas paragrafer, men ingen upprördhet kan skönjas som till exempel då våld inom äktenskapet eller osedlighet diskuterades. I det intressanta fallet då en skräddare ville gifta sig med en 13-årig piga, i vars hem han flyttat in, var det församlingsprästen som ville få klartecken från domkapitlet om att han kunde viga dem. Godkännandet kom efter en omröstning där "åtskilliga" av domkapitlets ledamöter avrådde från äktenskapet, men där majoriteten, eller biskopens utslagsröst, sade att detta kan tillåtas för "att ofta kan hända att så unga kunna vara av så gott förstånd och eljest så fort hava växt, som de voro sina 16 eller 18 år". Detta visar dels på förekomsten av barnhustrur, dels på en föreställning om lämplig giftermålsålder för kvinnor som långt underskrider Hajnals gräns på 22 år för det traditionella giftermålsmönstret. Sammantaget pekar min undersökning på att det västeuropeiska giftermålsmönstret inte var fast etablerat åttondena kring år 1700. De mogna brudarna var med all sannolikhet många fler än tonårsbrudarna, men de senare var inte få. De fall vi mött är toppen av ett isberg

– det berg på vilket det svenska stormaktsväldet vilade, för att återkoppla till Lennart Andersson Palms diskussion om de demografiska konsekvenserna av ett traditionellt giftermålsmönster.

Diskussionen om det västeuropeiska giftermålsmönstret har, som Hartman påpekat, länge koncentrerats just på dess demografiska konsekvenser, även om redan Hajnal uppmärksammande att

[t]he emotional content of marriage, the relation between the couple and other relatives, the methods of choosing or allocating marriage partners – all this and many other things cannot be the same in a society where a bride is usually a girl of 16 and one in which she is typically a woman of 24.¹³⁰

Intresset har legat på frågan hur gamla kvinnorna var när de gifte sig, det är ju det som framför allt har haft betydelse för fertiliteten. Men också människens giftermålsålder är av betydelse. Ur ett socialhistoriskt och ur ett kulturellt perspektiv är mannens giftermålsålder nog så viktig som kvinnans. Relationen mellan man och hustru blir sannolikt mer ojämlig om hon är mycket ung då de gifter sig medan han är en mogen man. En äldre man som gifter sig med en ung kvinna får naturligtvis ett övertag i kraft av sin livserfarenhet och pondus, men ju äldre mannen är desto mindre är risken att den unga kvinnan måste tampas med sina svärföräldrar, och är han riktigt gammal är chansen stor att hustrun blir en ung änka med de befogenheter och privilegier en sådan hade. Om båda makarna är unga då de gifter sig kan vi å andra sidan förutsätta att paret blir mer beroende av föräldrar och andra släktingar, både inför äktenskapet och i det. Ungdomligt rasande känslor kan förstås ha tvingat fram tonårsäktenskap; fram till 1686 var föräldrar tvungna att erkänna de hemliga kontrakten om äktenskap om paret legat med varandra.¹³¹ Samtidigt ligger det en risk i att ta för givet att det alltid är föräldrarna som ligger bakom de äktenskap där materiella fördelar och status har vägt tyngre än känslor och personligt tycke; barn och föräldrar delade de kulturella föreställningar som höll båda sakerna för viktiga.

Den sociala och kulturella påverkan de sena giftermålen inom det västeuropeiska giftermålsmönstret hade på människor kan tolkas både positivt och negativt. Om människor gifte sig när de var närmare 30 än 20 hade de fått en livserfarenhet och en självständighet som gör det svårt att tänka sig att deras partnerval skulle ha varit dikterade av en förälder. Å andra sidan skulle de i ett decennium, från pubertet till giftermål, ha levt sexuellt frustrerade utan möjlighet att på ett legitimt och säkert sätt få utlopp för sin sexualitet. Den frihet att ingå äktenskap och genast bli husföreståndare som det sena giftermålsmönstret innebär har även baksidan av att man med detsamma också måste ta det fulla ansvaret för hushållets skötsel och fortbestånd.

De effekter olika äktenskapsmönster och giftermålsåldrar hade för det enskilda paret samspelade naturligtvis med kulturella föreställningar om män och kvinnor. I samhällen där bruden är en resursstark vuxen kvinna, jämbördig med sin man åtminstone med avseende på livserfarenhet, torde den kulturella bilden av kvinnan bli en annan än i dem där en nygift hustru inte bara betraktas som ett barn utan de facto är det. Om ålderskillnaden mellan makarna är större än den mellan mor och barn borde också de patriarkala dragen förstärkas, medan äktenskap mellan jämnåriga tvärtom borde försvaga dem. Med en generalisering kan vi säga att i de kulturer (och de samhällsklasser) där den unga kvinnan gifts bort med en äldre man är kvinnan framför allt värdefull som potentiell moder, men när båda makarna är unga tyder det snarare på att hon behövs som extra arbetskraft och som försäkring inför framtiden.

Mary S. Hartman ger äktenskapsmönstret mycket stor betydelse för utvecklingen i västvärlden. Att familjen kom att bestå av två beslutsfattare som frivilligt hade kommit överens om att skapa en enhet för ömsesidigt stöd gav grunden för en förståelse av samhället vars ”ursprung och auktoritet vilade på en frivillig överenskommelse som skulle kunna bli föremål för omförhandling eller till och med avslutande”.¹³² Hartman deklarerar vidare att

the influence of family organization on the ways people were coming to conceive and shape the world at large can hardly be exaggerated. The lingering mystery about the origins of a movement of equal rights and individual freedom can be explained. Contrary to notions that these were imported items, it appears that they, along with charity, began at home.¹³³

Anspråken på vad det västeuropeiska giftermålsmönstret förklarar är höga, men inte nödvändigtvis för höga. Att historien börjar i de många människornas enskilda beslut och handlande och att lagstiftningen ofta först i efterhand legitimerar detta,¹³⁴ är en återkommande tanke i praxisorienterad historieskrivning.¹³⁵ Men det finns anledning att granska andra delar i Hartmans argumentation.

Under tidig medeltid skulle, enligt Hartman, anledningen till en högre giftermålsålder för kvinnorna vara att föräldrarna ville behålla dem som arbetskraft på grund av den stora tillgången på mark att odla. Enligt De Moor och van Zanden blev effekten densamma efter digerdöden. Tolkningen brukar emellertid vara den motsatta. Hög giftermålsålder förknippas vanligen med svårigheter att få tillgång till en gård, medan man efter till exempel digerdöden såg en hög giftermålsfrekvens och en ökad fertilitet.¹³⁶

Teorierna är dock inte oförenliga. Enbart plötslig tillgång till lediga bondehushåll kunde inte innebära någon drastisk sänkning av giftermålsåldern, eftersom det inte var möjligt att bilda ett husbondepar vid hur låg ålder

som helst. Oavsett hur många gårdar som blev lediga kunde inte tonåringar ta över dem då det krävdes en mognad som de inte hade.¹³⁷ En farsot som digerdöden skulle alltså endast ha sänkt medelåldern för äktenskapets ingående marginellt för dem som passerat, låt oss säga, 20 års ålder, men gett tonåringar möjlighet att lämna hemmet av andra anledningar, till exempel för att ta tjänst.¹³⁸

Av resonemanget följer att Hartman har fel om vad som är orsak och vad som är verkan. Grunden för systemet är inte giftermålsåldern för kvinnor, utan föreställningen att en kärnfamilj skall utgöra basen för ett hushåll. Giftermålsåldern kan teoretiskt vara hur låg som helst, dess lägre gräns bestäms av varierande lagar och kulturella föreställningar, men ända in i 1700-talet ser vi i Europa prov på att barn gifter sig med varandra. Så länge man inte krävde av dem att de skulle leda ett hushåll, utan de fick leva tillsammans med endera partens föräldrar, med eller utan ett sexuellt samliv, utgjorde unga makar inget problem. Däremot fanns det en definitiv lägre gräns för hur ungt och oerfaret ett par kunde vara för att själva ta över ansvaret för en gård. Och om normen var kärnfamiljen, att ett äkta par skall skapa ett självständigt hushåll och inte leva under sina föräldrars tak, blev en nödvändig följd en tämligen hög medelålder för brudparen.¹³⁹

Hartman menar fortsättningsvis att det var behovet av kvinnors arbetskraft som ledde till högre giftermålsålder för kvinnor, men en sådan konsekvens är inte given. Husbondepar i behov av kvinnlig arbetskraft har minst dessa valmöjligheter:

- Döttrarnas arbetskraft utnyttjas tills de är en bit över 20 år.¹⁴⁰ De gifter sig därefter.
- Döttrarna gifts tidigt bort med män (andrasöner) som flyttar in på gården och blir en extra arbetsresurs för husbonden som fortsätter att leda hushållet patriarkalt.

Det västeuropeiska giftermålsmönstret skapades alltså av kombinationen av ett behov av kvinnlig arbetskraft och en föreställning om att grunden för ett hushåll skulle vara en kärnfamilj. Hur skall då ärendena tolkas? Innebär förekomsten av barnbrudar inte bara en lägre giftermålsålder än vi förutsatt, utan också patriarkala storfamiljer med en gammal husbonde och hans gifta söner med fruar och barn? Nej, ett sådant mönster har varken tidigare forskning eller denna studie visat på. När barn gifter sig i Småland under tidigmodern tid är det inte för att skapa storfamiljer, utan för att laga något som är stympat: En änka gifter bort sin unga dotter för att få en man i huset. Eller för att trygga framtiden: Ett gammalt husbondepar försöker skaffa sig en svärson, så att några finns som kan ta vid. Det är detta som driver föräldrar att gifta bort sina döttrar i unga år, och skapa hybridhushåll bestående av ett erfaret,

men kanske lite slitet, husbondepar och ett par under tillväxt, där parens olika förmågor kompletterar varandra. Det är varken den klassiska formen av kärnfamilj eller en traditionell storfamilj vi ser. Inte heller överensstämmer det fullt ut med det David Gaunt benämner stamfamiljer, de flergenerationshushåll där kärnfamiljen utökades som en del av familjens livscykel. Det handlar då om två vuxna par som under en övergångsperiod delar hushåll.¹⁴² I de fall jag här har uppmärksammat är kärnan att ett av paren inte var vuxet, och det andra inte komplett, eller gammalt och sjukligt. Ingendera klarade sig på egen hand. Att gifta bort en ung dotter och skaffa sig en ung måg till hushållet blev därför en nödlösning i perioder då kärnfamiljen inte kunde realiserar.

Under den senare undersökningsperioden sticker de ärenden ut som rör unga män som gifter sig med äldre kvinnor. Också i de fallen kan ömsesidiga vinster göras: Mannen får någon som kan sköta soldattorpet under hans bortavaro och kvinnan får en försörjning. Om mannens frånvaro i fält är nära förestående upplevs inte frågor om ömsesidig sympati eller känslor som för stunden viktiga. Det kan de bli då mannen återvänder och paret tvingas till sammanlevnad. Det är ingen tillfällighet att ärenden rörande soldaters äktenskap är kopplade till de perioder då Sverige var som mest påverkade av krig, det vill säga 1650-talet då soldater återvände hem från 30-åriga kriget samt vid det stora nordiska krigets slut.¹⁴³

De fall jag hittat är toppen av ett isberg, men isberget är ju inte hela havet. Barn- och tonårsäktenskapen var vanligare än vi trott, men de kan inte ha dominerat och det finns strukturella förklaringar till det. Endast inom storfamiljens ram – eller i de klasser där produktionen inte leddes och sköttes av makarna – kunde tonårsäktenskap vara förhärskande, eftersom tonåringen helt enkelt inte hade kapaciteten att sköta ett hushåll. Vi ser dock inga storfamiljer i det tidigmoderna Sverige. Barnäktenskapen var en nöd- och övergångslösning. Men varför kärnfamiljen var normen, varför det sågs som en självklarhet att hushållen i Västeuropa skulle grunda sig på ett självständigt par, det vet vi ännu inte.¹⁴⁴ Inte heller hur länge kärnfamiljsidealet har existerat.¹⁴⁴ Ursprunget får vi lämna därhän, kärnfamiljens baksidor får diskuteras vid ett annat tillfälle. Det som slutligen kan konstateras är att grunden för äktenskapet under tidigmodern tid, som gjorde att jag i min avhandling så styvmoderligt behandlade barnhustrurna, fortfarande är giltigt: betydelsen av det frivilliga samtycket och vikten man lade vid kärlek, allt baserat på nödvändigheten av att makarna både kunde och ville arbeta tillsammans. Det var äktenskapens fundamentala roll för samhället som skapade både kärleksäktenskapen och barnhustrurna.

Child wives or adult brides? New perspectives on marriage patterns in Sweden's age of greatness

The impact of the European marriage pattern – characterized by relatively late marriage, a large proportion of women who never married, and the predominance of nuclear families – on societal development has mainly been said to have been felt in a lower population trend in Western Europe than in other parts of the world. According to the American historian Mary S. Hartman, this is to waste the legacy from Hajnal, the researcher who coined the phrase in 1965. It was Hajnal who realized the immense significance of the European marriage pattern for women and their situation in society, something that Hartman argues has since been forgotten by researchers. Hartman maintains that the effects of the European marriage pattern were momentous, since we can trace the foundations of democracy, equality, and women's rights to the fact that marriage was entered into at a late age by partners who, without their parents' interference and financial support, freely chose each other.

The question of when Sweden became part of the European marriage pattern has elicited different answers in recent research. The economic historian Christer Lundh suggests the pattern was already established in the early seventeenth century, while the historian Lennart Andersson Palm dates the transition from traditional marriage patterns to the European marriage pattern well into the eighteenth century. The problem for both is the source material, which for the period before the eighteenth century is patchy, so that all general conclusions about women's average age at marriage must be based on estimates and extrapolations. The present study analyses cases concerning betrothals and marriages heard in one diocesan chapter in southern Sweden in the years 1667–74 and 1718–21. Neither the nature nor the number of cases permits conclusions to be drawn about women's average age at marriage in the county of Småland in Sweden's Age of Greatness, but the sources do reveal not only the contexts in which the question of age became interesting to people and the legal authorities, but also the circumstances under which very young women were betrothed and married off.

The analysis shows that it was very unusual for age to be a concern when matrimonial cases were heard in the diocesan chapter. Instead, the time-honoured marriageable age for girls of thirteen was used as a strategic argument in attempts to break off a betrothal or end a marriage for other reasons. Together with the fact that the cases only concern very young women – those whose age was at or under the limit of what was permissible – it is an indication that the cases that we know of from the surviving diocesan chapter's material are only the top of the iceberg. Child betrothals and young teenage brides were a reality in Sweden even at the end of the Age of Greatness. This

does not mean, however, that a traditional marriage pattern was prominent, with young people who married but did not set up households of their own; rather, child brides demonstrate the central role of the nuclear family. The nuclear family was the norm that had to be upheld, and child brides were tools used to repair a nuclear family that had suffered a loss, or to ensure that provision was made for the child when her parents died.

Keywords: European marriage pattern, nuclear families, age of greatness, Hajnal, Sweden, family history

Noter

- 1 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Brevkonceptbok BI:1 1652-09-08, s. 202.
- 2 Även då åldern uttryckligen skrivs ut kan det ibland vara en tolkningsfråga om hur den skall uppfattas, har till exempel en flicka som är ”om sina 13 år” fyllt eller inte fyllt 13? Jag tackar Per Stille, docent i nordiska språk vid Linnéuniversitetet, för hjälp med tolkningarna. Ansvaret för dem är självfallet mitt.
- 3 J[ohn] Hajnal, ”European Marriage Patterns in Perspective”, i *Population in History. Essays in Historical Demography*, (red.) Glass och Eversley, 1965.
- 4 Hajnal, s. 133.
- 5 Hajnal, S. 120: ”That some change in marriage habits took place between the fourteenth century and the eighteenth seems scarcely in doubt. In the Middle Ages the betrothal of children and the marriage of very young adolescents were apparently widespread throughout the population [...]. These practices had almost entirely disappeared by the eighteenth century.”
- 6 Hajnal, s. 134: ”(1) that the distinctively European pattern can be traced back with fair confidence as far as the seventeenth century in the general population; (2) that its origins lie somewhere about the sixteenth century in several of the special upper class groups available for study and in none of these groups was the pattern European before the sixteenth century; (3) the little fragmentary evidence which exists for the Middle Ages suggests a non-European pattern, as do scraps of information for the ancient.”. På s. 122 förlägger Hajnal övergången till mellan 1400 och 1650. I England skedde övergången först i de övre klasserna; undersökningar av kontinentens aristokrater visar på ett traditionellt mönster: Hajnal, s. 114-115. Se även Gudrun Andersson, ”Forming the Partnership Socially and Economically: a Swedish Local Elite, 1650-1770”, i *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*, (red.) Maria Ågren och Amy Louise Erickson, Aldershot 2005, s. 57f och där givna referenser.
- 7 I en text från 1982, ”Two Kinds of Preindustrial Household Formation System”, drar Hajnal rötterna så långt tillbaka som till 1200-talets början. Här efter Mary S. Hartman, *The Household and the Making of History. A Subversive View of the Western Past*, Cambridge 2004, s. 27.
- 8 Steven Ozment, *When Fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe*, Harvard 1983, s. 37f.
- 9 Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, London 1990, s. 40.
- 10 Hajnal, s. 108.
- 11 Peter Laslett, *The World We Have Lost: Further Explored*, Methuen 1983, s. 81f.
- 12 Laslett, s. 84.
- 13 Tidpunkten för flickors könsmognad har i betydande grad varierat både över tid och mellan sociala grupper. Michael Mitterauer presenterar siffror från mitten av 1800-talet där snittåldern för *menarche* var cirka 15 år för överstånds flickor och runt 16 år för tjänsteflickor och kroppsarbeterskor, det vill säga betydligt högre än idag. Att den kanoniska rätten har tolv år

- som gräns för giftermålsålder tolkar han som att rättsreglerna tagit hänsyn till den tidigaste tidpunkten för första menstruation. Se Michael Mitterauer, *Ungdomstidens sociala historia*, Göteborg 1991, s. 13f. Då puberteten är kopplad till näringsintag är det inte nödvändigt att puberteten kom lika sent på 1600-talet som på 1800-talet.
- 14 Laslett, s. 84f. I både kyrklig lag och folkliga traditioner blev ett äktenskap fullbordat först genom samlaget.
- 15 Jack Goody, *The European Family: An Historico-Anthropological Essay*, Oxford 2000, s. 57–67.
- 16 Goody, s. 100–108.
- 17 Goody, s. 108–111. Också Kaser betonar den kärva näringsstrukturen och herdekulturens betydelse för familjeformationerna i Östeuropa, även om han inte explicit uttalar sig om giftermålsåldrar. Se Karl Kaser, "Power and Inheritance. Male Domination, Property, and Family in Eastern Europe 1500–1900", i *The History of the Family* 7, 2002, s. 386f. Dessa siffror är illustrativa: vid sekelskiftet 1600 fanns i en femtedel av hushållen i ett område i England fler än en manlig vuxen individ, i en fjärdedel fanns inga vuxna män och i 55 procent av hushållen fanns bara en vuxen man. I Litauen 200 år senare fanns i 98 procent av hushållen fler än en vuxen man och inga hushåll saknade vuxna män. Se Richard Wall, "Introduction", i *Family Forms in Historic Europe*, (red.) Richard Wall, Jean Robin och Peter Laslett, Cambridge 1983a, s. 42. I litteraturen som används i denna artikel förklaras det traditionella giftermålsmönstret i Östeuropa med sociala och ekonomiska faktorer snarare än med hänvisning till den ortodoxa kyrkan.
- 18 Hartman, s. 14.
- 19 Hartman, s. 20.
- 20 Här efter Hartman, s. 118.
- 21 Hartman, s. 85. Hon fortsätter "[T]he chief factor in the loss of familial control over children's marriages was most likely not the intended consequence of ecclesiastical policy but the unintended consequence of parental policy" s. 98. Hon beskyller också Goody för att framhäva den västerländska kulturen och bunta ihop resten av världen till ett mindre utvecklat område: Hartman, s. 25, 81, 85, 150. I förhållande till Goody 2000 uppfattar jag det som orättvisa beskyllningar.
- 22 Hartman, s. 204, s. 253.
- 23 Hartman, s. 89.
- 24 Hartman, s. 87.
- 25 Hartman, s. 97.
- 26 Hartman, s. 99.
- 27 Hartman, s. 105.
- 28 Det västeuropeiska giftermålsmönstret uppfattas sin tur som en av de bakomliggande faktorerna till den industriella revolutionen. Jan Luiten van Zanden placerar artikeln som ett kapitel i sin *The Long Road to the Industrial Revolution*, Leiden 2009.
- 29 Tine De Moor och Jan Luiten van Zanden, "Girl Power: the European Marriage Pattern and Labour Markets in the North Sea Region in the Late Medieval and Early Modern Period", *The Economic History Review* vol. 63, issue 1, 2010, s. 4–7.
- 30 De Moor och van Zanden, s. 10. Författarna menar dessutom att också föräldrarna skulle vara måna om att döttrarna gifte sig tidigt: Ju yngre kvinnan var desto mindre hemgift skulle föräldrarna vara tvungna att betala. Den yngre kvinnan skulle i kraft av sin större reproduktiva förmåga vara mer begärlig på äktenskapsmarknaden. Men åtminstone då vi talar om de arbetande klasserna bör en 25-årig erfaren kvinna rimligen varit att föredra framför en oerfaren 15-åring.
- 31 De Moor och van Zanden, s. 11–16. Hartman betonar att kvinnor redan före digerdöden var vana vid att arbeta före giftermålet och att bristen på arbetskraft efter pesten förstärkte mönstret med sena äktenskap i England: Hartman, s. 77.

122 BARNHISTRUR ELLER MOGNA BRUDAR?

- 32 Det menar även Hartman, s. 132: "a more shared division of power between husbands and wives is implicated in the increased attention to gender roles and boundaries so evident in the early modern era."
- 33 De Moor och van Zanden, s. 28f.
- 34 Det västeuropeiska giftermålsmönstret var en viktig beståndsdel i denna ekonomis framväxt, dels ackumulerades kapital under den tioårsperiod ungdomar lönearbetade före giftermålet, dels tvangs den äldre generationen spara inför sin ålderdom då banden mellan föräldrar och barn försvagades. Se van Zanden, s. 129.
- 35 Hartman, s. 105.
- 36 Goody, s. 150, 170.
- 37 Kaser, s. 386.
- 38 David Gaunt, *Familjeliv i Norden*, Södertälje 1996, s. 102–108.
- 39 *Samlade skrifter av Olavus Petri*, Uppsala 1914.
- 40 1 Mosebok 2:24, *Bibel 2000*.
- 41 *Den svenska kyrkoordningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning*, utgiven av Sven Kjöllström, Lund 1971, s. 120 (KO 1571).
- 42 *Kyrko-Lagen af 1686 jemte ännu gällande Stadganden genom hwilka denna Lag blifwit ändrad, tillökad eller förklarad*, Uppsala 1843, Cap. 15 § 5 s. 175. (KL 1686).
- 43 Göran Inger menar att landskapslagarna i Sverige säger mycket lite om äktenskapshinder men drar slutsatsen att den kanoniska rättens regler också var giltiga i det medeltida Sverige. Se Göran Inger, *Svensk rätts historia*, Malmö 1997 s. 25, 27. Den enda lag som specificerar en åldersgräns, och då endast för kvinnor, är Hälsingelagen. Där anges först att en trolovad flicka har rätt att säga nej då hon kommer till "mogen ålder", men "är hon tolv år [vid trolovnningen], må de skiljas endast om biskopen vill". Se *Svenska landskapslagar*, "tolkade och förklarade för nutidens svenskar" av Åke Holmbäck och Elias Wessén, tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen, Stockholm 1940, s. 303, 312.
- 44 *Sveriges rikets lag gillad och antagen på riksdagen år 1734*, Stockholm 1998, Giftermåls-Balk 1 Cap. 6 §.
- 45 Inger, s. 141.
- 46 I svenska översiktsverk framställs Sveriges tillhörighet i det västeuropeiska giftermålsmönstret som ett faktum men man är tämligen oprecis gällande när övergången sker. Man kan dock sluta sig till att författarna menar att för Sveriges del sker förändringen under tidigmodern tid, närmare bestämt under 1500- och 1600-talen: "Patriarkala storfamiljer av den typ där de vuxna sönerna bor kvar i hemmet med sina familjer har enligt den senaste forskningen funnits i Norrland under medeltiden men torde inte ha förekommit i Sverige under den här aktuella perioden", skriver t.ex. Lars-Arne Norborg i *Sverige historia under 1800- och 1900-talen*, Stockholm 2000, s. 12. Mats Bladh ger mönstret visserligen obestämda men ändå antytt gamla rötter: "Till skillnad från andra delar av världen har äktenskapet i Västeuropa ej kopplats till kvinnans biologiska ålder. Äktenskap redan vid köns mogen ålder var ovanligt och kvinnorna gick därför ogifta men sexuellt mogna i kanske tio år." Se Mats Bladh, *Ekonomisk historia Europa och Amerika 1500–1990*, Lund 2000, s. 115. Tommy Bengtsson framhåller i "Den demografiska transitionen och samhällsomvandlingen" att det västeuropeiska giftermålsmönstret är fast etablerat vid 1700-talets mitt: "en kvinna gifte sig vanligen när hon var 25 år, medan mannen var något äldre, 27 år" (s. 120) och "[v]id 1700-talets mitt fanns det dessutom en förhållandevis stor grupp kvinnor och män, närmare 20 procent, som aldrig gifte sig och fick barn" (s. 121) i *Sverige – en social och ekonomisk historia*, (red.) Susanna Hedenborg, Mats Morell, Lund 2006. I det modernaste verket, *Det svenska samhället 800–1720. Klerkernas och adelns tid*, har Maria Sjöberg en annan uppfattning och skriver, s. 274, att: "kanske giftermålsmönstret så sent som under 1600-talet var ett annat i Sverige, nämligen det östliga. Först därefter tycks det västeuropeiska mönstret ha etablerats mera genomgående."

- 47 Christer Lundh, *Giftermålsmönster i Sverige före det industriella genombrottet*, Lund Papers in Economic History, Lund 1993, s. 10. Sten Carlsson intresserade sig framför allt för andelen ogifta kvinnor i olika samhällsskikt. Han kom till slutsatsen att det europeiska giftermålsmönstret först slog igenom i de övre samhällsklasserna och inte förrän vid 1800-talets slut i de lägre. Se Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*, Uppsala 1977, s. 109.
- 48 Lundh 1993, s. 16f.
- 49 Lundh 1993, s. 18f. Sundbärgs studier gällde 1800-talet hans undersökningsområde blev därför Sverige inom 1809 års gränser, därav den för denna undersökning anakronistiska karta. Efter honom har forskare spekulerat kring mönstrets ålder. Winberg menar att skillnaderna har utvecklats under en lång period, med formativa faser under 1200- och 1600-talen samt under decennierna kring sekelskiftet 1800. Se Christer Winberg, *Hur Västsverige blev västsvenskt*, Göteborg 2000, s. 107–120.
- 50 Johan Söderberg nämner bara helt kort giftermålsåldern i kapitlet "Giftermålsmönster och kvinnans ställning" s. 197: "Av domstolsmaterialet framgår att trolovningar mellan barn förekommit ännu under 1640-talet på Åland". Söderberg använder sig av Sundbärgs uppdelning av Sverige i olika regioner och finner "öst" mer jämlikt än "väst", t.ex. vad gäller kvinnans ekonomiska ställning, giftermål utanför den egna gruppen (exogami) etc. Johan Söderberg, *Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870. En regional analys*, Stockholm 1993, s. 193–211.
- 51 Lundh intresserar sig alltså även för männens giftermålsålder och för skillnaderna i giftermålsålder mellan könen. Medelvärde för perioden 1646–1860 var 33 år för mannen och 27,3 för kvinnan; medianvärdet, som han finner mer rättvisande, var 29,5 resp. 25,2. Se Lundh 1993, s. 23. Oavsett medel- eller medianvärde är statistik utsträckt över så lång tid ett synnerligen trubbigt instrument men siffrorna tyder dock på att männen i allmänhet inte var mycket äldre än kvinnorna.
- 52 Lundh 1993, s. 29.
- 53 Lennart Andersson Palm, "Stormaktstidens dolda systemskifte – från tonårsäktenskap till sena giften" *Scandia* 2000:1; Lennart Andersson Palm, *Livet, kärleken och döden. Fyra uppsatser om svensk befolkningsutveckling 1300–1850*, Göteborg 2001.
- 54 Palm 2000, s. 86 not 38.
- 55 Malin Lennartsson, *I säng och säte: relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, Lund 1999. Ett exempel är Jöns som efter att ha varit ute i krig i 20 år återvänder hem 1653 och då finner sin hustru mycket gammal. Han hade varit 16 år vid giftermålet. Se s. 201f.
- 56 Daniel Larsson skriver i sitt förord att han handletts av Lennart Andersson Palm. *Den dolda transitionen. Om ett demografiskt brytningskede i det tidiga 1700-talets Sverige*, Göteborg 2006.
- 57 Larsson, s. 149.
- 58 Larsson, s. 147.
- 59 Larsson, s. 186–190.
- 60 Enligt Goody, s. 59f, var kärnfamiljen inte något unikt europeiskt fenomen och utanför dess kärna fanns både släktingar och tjänstefolk men från i vart fall 1000-talet är kärnfamiljen det typiska sättet att bilda hushåll i det område som vi senare kommer att känna som det västeuropeiska giftermålsmönstrets region.
- 61 Richard Wall, "The Household: Demographic and Economic Change in England 1650–1970", i *Family Forms in Historic Europe*, (red.) Richard Wall, Jean Robin och Peter Laslett, Cambridge 1983, s. 493.
- 62 Vadstena landsarkiv, Advokätfiskalen Kronobergs län EVIIAAAD:1 Kinnevalds härads rönoverade dombok 1609–1623, 1621–10-18, s. 69, via Arkiv Digital-online (AD-online).
- 63 Detta ärende, där man uttalar sig om de sydsmländska äktenskapssederna, har använts flitigt i både historisk och etnografisk forskning. Lennart Andersson Palm använder det (Andersson Palm 2000, s. 68) och hämtar citatet från Troels-Lund, *Dagligt liv i Norden på*

1500-talet, del IX *Trolöoving*, Stockholm 1936, s. 38, som i sin tur har hämtat det från Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, *Wärend och Wirdarne. Ett försök i svensk Ethnologi*, del 2, Lund 1972, s. 260 (originalupplaga 1868). Vid läsning av ursprungskällan finner man att ärendet är än mer intressant än vad som syns i det citat som återanvänts. Håkan och Ingeborg är inte gifta med varandra så som det utskurna citatet kan få en att tro (och som Troels-Lund tror). Ingeborg har anklagat Håkan för våldtäkt men inte lyckats presentera de bevis som krävs, istället blir båda dömda till döden för hor eftersom de är gifta på varsitt håll. Men häradsrätten vädjar för deras liv inför hovrätten som har makten att benåda, just med de argument citatet visar: De gifter sig så unga, de är så unga, att de inte vet vad äktenskapet innebär. Båda deras makar vädjar om nåd och om Håkans hustru skrivs det att hon är ”föga annat än ett barn”. Se Vadstena landsarkiv, Advokatfiskalen Kronobergs län EVIIAAAD:1 Kinnevalds härads renoverade dombok 1609–1623, 1621-10-18, s. 63–70 (AD-online).

- 64 Lennartsson 1999, passim. Se också Malin Lennartsson, ”De som älskar varandra måtte få komma tillsammans”, i *Jämmerdal och fröjdesal*, (red.) Eva Österberg, Stockholm 1997.
- 65 Jag har undersökt protokollen från möten på Växjö domkapitel för åren 1667–1674 samt 1718–1721 samt för vissa år domkapitlets korrespondens. Växjö domkapitel behandlade vid denna tid ärenden från ett område motsvarande nuvarande Jönköpings och Kronobergs län.
- 66 Arkivchef Niclas Rosenbalck, Älmhult, har vänligt tillhandahållit mig exempel på unga brudar under 1700-talet som han funnit i smäländska kyrkoarkiv. Ett av fallen rör en flicka som 1737, det vill säga efter att 1734 års lag trädde i kraft, vid tolv års ålder vigdes i Linneryd. Dessa fall liksom för övrigt ingår inte i undersökningen, dels för att de inte är sprungna ur en systematisk genomgång av källorna, dels för att de inte tillhandahåller någon information om omständigheterna kring äktenskapen.
- 67 *Växjö stifts herdaminne I–VIII*, 1923–1934, Växjö.
- 68 Den förra företelsen är mer allmänt känd än den senare men som Uno Hernroth visar i *Studier i svenska prästerskapets äktenskapsbildning*, Uddevalla 1985, så hörde i Växjö stift tio procent av prästtillsättningarna samman med en änkekonsivering, medan 15–20 procent var kopplade till giftermål med en dotter till företrädaren. Här efter Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004, s. 199.
- 69 Växjö stifts herdaminne III, s. 103 (s. 174): ”18/1 befallde konungen av medömkan med Rosælius’ sjuka hustru, att konsistorium skulle till pastoratet förordna en prästman, som kunde konservera någon av döttrarna och därigenom efter Rosælius död få företrädesrätt till tjänssten.”
- 70 Stadin, s. 178.
- 71 Genom Marias namn kan vi dra slutsatsen att hennes far var krigsprästen vid Kronobergs regemente Sven Magni Rosman, död 1677, även om herdaminnet inte nämner hans hustru eller barn vid namn. Se *Växjö stifts Herdaminne VIII*, s. 12.
- 72 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Akter E:34, 1692-06-28, s. 312.
- 73 Den döda moderns namn Margareta Nydelia anges i protokollen och i herdaminnet finner vi mycket riktigt en Margareta Nydelia gift med Olaus M. Orre, kyrkoherde i Kalvsvik. Endast äktenskapet med Orre nämns och naturligtvis enbart de barn hon hade med honom. *Växjö stifts Herdaminne II*, s. 130.
- 74 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:5 1692-06-29, s. 40 och Brevkonceptbok BI:4, 1692-07-02, s. 46 (s. 763), Brevkonceptbok BI:4, 1692-07-16, s. 47 (s. 694).
- 75 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:5, 1692-07-13, s. 49.
- 76 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Brevkonceptbok BI:4, 1692-07-16, s. 47 (s. 694).
- 77 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Akter EIII:34, 1692-12-31, s. 415.
- 78 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:6, 1693-01-18, s. 176.
- 79 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Akter EIII:35, 1693-02-19, s. 126.
- 80 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:6, 1693-02-22, s. 202f; Brevkon-

- ceptbok BI:4 1693-02-22, s. 227 (s. 696). Denna fullständiga skillnad måste hon ha fått eftersom hon redan månaden därefter vigdes med Pehr Stenbeck, komminister i Tolg. Se Vadstena landsarkiv, Jäts kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker C:1 1680-1761, s. 61. 1693-03-19 (via AD-online).
- 81 Magnus Stålhöös, född 1664, disputerad 1694 och magister året efter. 1696 blev han notarie vid domkapitlet, 1705 ledamot av domkapitlet. Han avslutade sin karriär som kyrkoherde i Algutsboda. Det finns inga noteringar om att han gjorde någon resa till Tyskland. *Växjö stifts Herdaminne I*, s. 201; *Växjö stifts Herdaminne, IV* s. 229.
- 82 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1669-10-20, s. 248f.
- 83 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1670-05-17, s. 279.
- 84 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1670-10-19, s. 289f.
- 85 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1671-02-24/27, s. 303f.
- 86 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1668-12-01, s. 184f.
- 87 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1667-12-11, s. 134.
- 88 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1668-04-27, s. 152f.
- 89 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1668-06-06, s. 162f.
- 90 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1667-04-17, s. 78.
- 91 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1669- 11-17, s. 251: "Nu förleden vår kom en oenighet dem emellan om gåvors växlande emellan Ingemars broder och Ingemars fästmö's förvanter. Orsaken var att när Jacobs broder fästes gavs inga gåvor till Ingemar. Men när Ingemar fästes gav hans fästmö Ingemars broder gåvor. Och då gick Ingemars broder intill hans svärmoder och sade laga så att gifternålet går fort eller det må rivas upp".
- 92 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1669-11-17, s. 251f.
- 93 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:3, 1669-11-17, s. 251f.
- 94 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Brevkonceptbok BI:3A, 1667-03-01, s. 931.
- 95 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Brevkonceptbok BI:3A, 1667-03-01, s. 931.
- 96 I ett fall försöker domkapitlet avråda ett äktenskap där han var över 70 och hon "in emot" 50 och menar att det är bättre för honom att leva resten av livet utom, än inom, äktenskapet men han säger sig "intet barn hava eller någon som sig och sitt sköter, och därför måst söka sig en maka". Äktenskapet tilläts. Se Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll A:14, 1719-07-29, s. 2223f § 8.
- 97 KO 1571, s. 119f.
- 98 Andersson Palm 2000, s. 68.
- 99 Troels-Lund, s. 35.
- 100 Antonia Fraser, *Henrik VIII:s sex bustrur*, Stockholm 1995, s. 40f.
- 101 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1718-10-02, s. 1 068.
- 102 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1718-10-02, s. 1 068.
- 103 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1719-01-28, s. 1 148f § 1.
- 104 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1719-01-28, s. 1 148f § 1. Domkapitlet hänvisar till KL 1686 Cap. 15 § 5, Cap. 16 § 2 N 2.4
- 105 Födelselängden för Skatelöv socken visar att hon föddes 1699. Vadstena landsarkiv, Skatelöv kyrkoarkiv, CI:1 s. 133 (AD-online).
- 106 Ärendet initierades genom en skrivelse av prosten i slutet av november 1719 och behandlades av domkapitlet en vecka senare med förhör av fadern, dottern, Håkon samt en av de andra friarna, Måns. Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14 1719-11-25, s. 2 331 § 5, 1719-12-02, s. 2 344-2 349 § 7.
- 107 Allt i ärendets behandling tyder på att Kerstin var enda barnet vilket bekräftas av sökningarna i relevanta kyrkböcker i Kronobergs Genealogiska Förenings databas.
- 108 Vadstena landsarkiv, Skatelöv kyrkoarkiv, CI:2 s. 373 (AD-online) samt Kronobergs Genealogiska Förenings databas, uppgifter från födelse- och dödsängder från Skatelövs socken.

126 BARNHISTRUR ELLER MOGNA BRUDAR?

- 109 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1720-05-18, s. 2 517f § 5.
- 110 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1720-05-18, s. 2 517f § 5.
- 111 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Akter EIII:60, 1718, s. 1030, 1033.
- 112 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1718-03-19, s. 938 f § 4a, 1718-04-23, s. 963ff § 2.
- 113 KL1686, s. 176.
- 114 KL1686, s. 193.
- 115 Vadstena landsarkiv, Traryd kyrkoarkiv, C:1 s. 23 (AD-online).
- 116 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1720-07-20, s. 2 597 f § 3.
- 117 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1720-07-21, s. 2 603 f § 4.
- 118 Sven hade på domkapitlet med sig sin mamma och morbror, bönemannen Erik Larsson samt Jon Bengtsson vars relation till Sven inte förklaras. Märta kom till domkapitlet med sina föräldrar och några syskon omnämns inte.
- 119 Vadstena landsarkiv, Berga kyrkoarkiv, C:1 s. 165, s. 169 och s. 259 (AD-online).
- 120 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14, 1718-01-15, s. 877 § 12.
- 121 Formellt hade sockenstämman ingen myndighet att upplösa en trolovning men domkapitlet gjorde inga invändningar.
- 122 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14 1718-04-02, s. 959 § 8 (se också s. 1053).
- 123 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14 1719-06-03, s. 2 196f § 1.
- 124 Vadstena landsarkiv, Växjö domkapitels arkiv, Protokoll AI:14 1719-06-03, s. 2 196f § 1.
- 125 *Svenska Akademiens Ordbok*, "gosse".
- 126 KL 1686 Cap. 15 § 6 s. 175.
- 127 *Konung Christoffers landslag*, utgiven av Schlyter, Lund 1869, Giftermålalbaken § 1 s. 57.
- 128 Kvinnans underordnade position i detta, både som mor utan bestämmanderätt då dottern gifter sig och som dotter som måste ha sin fars godkännande, har förstärkt uppmärksammas av forskningen. Se till exempel Stadin s. 75; Maria Sjöberg, "Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia: Om makt, arv och giftermål i det äldre samhället", *Scandia* 2008 s. 172f. Att både kyrkoordningen och kyrkolagen talar om båda föräldrarnas godkännande har däremot inte uppmärksammas. I kyrkoordningen skrivs specifikt om dotterns äktenskap: "Inget hemligt kontrakt med äktenskap skall gillat vara, såsom där någon piga förlovar sig föräldrarna eller rätte målsman ovetande [...] Dock skola föräldrar och målsmän icke något handla i denna saken med våld och trug." KO 1571, s. 118, min kursivering.
- 129 Jämför Lundh 1993, s. 16 och Andersson Palm 2000, s. 66f. Det maximala genomsnitt Andersson Palm finner för Småland är 22 år, det vill säga enligt hans förmodanden i realiteten 17 år.
- 130 Hajnal, s. 132.
- 131 KO 1571, s. 118.
- 132 Hartman, s. 221f.
- 133 Hartman, s. 229.
- 134 Hartman, s. 229: "Long before the contingent nature of the marital contract was recognized in law, marriages were conducted in northwestern Europe as joint enterprises by the two adult members, each of whom had recognized and reciprocal duties and obligations."
- 135 Se till exempel Peter Aronsson, *Bönder gör politik*, Lund 1992 för en argumentation om hur den svenska modellens rötter kan sökas i böndernas politiska handlande under 1600-talet.
- 136 Daniel Larsson kopplar, som vi sett, samman ökande giftermålsålder under 1700-talets första decennier med den ökade svårigheten att få tillgång till jord.
- 137 Michael Mitterauer konstaterar att männen i det "gammeleuropeiska samhället" fick full kroppskraft sent, först efter tonåren. Detta medförde i sin tur att det dröjde innan man som bonde övertog gården och gifte sig. Se Mitterauer, s. 15. Notera hur Mitterauer ser det västeuropeiska giftermålsmönstret som axiom.

- 138 Uträkningar på engelsk botten visar att det tog en flitig tjänare tio år att tjäna ihop så mycket medel att han eller hon hade råd att bilda ett hushåll utan behov av ekonomiskt stöd från föräldrarna. Se Catherine Frances, "Making Marriages in Early Modern England: Rethinking the Role of Family and Friends", i *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*, (red.) Maria Ågren och Amy Louise Erickson, Aldershot 2005, s. 39. Enligt Catherine Frances egna undersökningar var föräldrarnas bidrag ändå signifikant, och motsvarande i genomsnitt två års lön (s. 46).
- 139 Se också Christer Lundh, *The World of Hajnal Revisited: Marriage Patterns in Sweden 1650–1990*, Lund Papers in Economic History, Lund 1997, s. 21.
- 140 I denna modell inkluderas det byte av döttrar som piggtjänster utgjorde under tidigmodern tid.
- 141 Gaunt, s. 89, 91.
- 142 Ärenden från 1650-talet visade just detta. I avhandlingens andra undersökningsperiod, 1692–1694, ser vi inte denna typ av ärenden. Se Lennartsson 1999, passim.
- 143 Le Play konstaterade redan på 1800-talet, då i en diskussion om giftermålsmönstren i England, att man i allmänhet förväntade sig självständiga hushåll. Se Wall 1983a, s. 28.
- 144 Peter Laslett menar att trots giftermålsmönstrens uppenbara koppling till produktionen är det kulturella momentet mycket betydelsefullt. Se Peter Laslett, "Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared", i *Family Forms in Historic Europe*, (red.) Richard Wall, Jean Robin och Peter Laslett, Cambridge 1983, s. 558.